

บทที่ 2

การฟ้อนอีสานที่ปรากฏในพิธีกรรมและการแสดง

ในบทนี้ จะกล่าวถึงการฟ้อนอีสานในกลุ่มวัฒนธรรมไทยอีสาน ที่ปรากฏในพิธีกรรม โบราณรักษาคนป่วย คือพิธีล่าผีฟ้า หมอลำ เข็งบั้งไฟ หมอลำประยุกต์ และการแสดงของสถาบันการศึกษา ดังจะได้พรรณนาต่อไปนี้

การฟ้อนของภาคอีสาน

การฟ้อนของชาวอีสานนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด สมัยใด ไม่มีหลักฐานสามารถระบุได้อย่างชัดเจน

สุจิตต์ วงษ์เทศ¹ ได้สันนิษฐานถึงร่องรอยติดำบรรพ์ของการฟ้อนอีสานในหนังสือ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ พอสรุปได้ว่า จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏคือ กลองมโหระทึก จากตองซอนในเวียตนามภาคเหนืออันเป็นที่อยู่ของตระกูลไทยลาว และเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของผีแถนมาแต่ติดำบรรพ์ ลวดลายบนกลองมโหระทึกนั้น เป็นรูปคนกำลังเป่าแคนและมีช่างฟ้อนอย่างน้อย 2 คนกำลังทำมืออ่อนฟ้อนกางแขนครึ่งซีกทั้งสอง ทำทางคล้ายฟ้อนแคน หมอแคนและช่างฟ้อนแต่งกายเหมือนๆ กัน คล้ายกับนุ่งผ้าหรือเปลือกไม้ยาวกรอมเท้าเกือบจรดพื้น มีเทริดชนกสวมหัวแลดูสูง ซึ่งทำทางการฟ้อนนั้นคล้ายกับการล่าผีฟ้าหรือลำฟ้อนรักษาโรค

จากการสันนิษฐานดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องในเรื่องดังกล่าว เพราะจากสภาพสังคมและความเชื่อของชาวอีสานที่ยึดมั่นในผี เมื่อเกิดการเจ็บป่วยก็มีการบวงสรวงอ้อนวอนต่อผีฟ้าผีแถนให้ช่วยเหลือ โดยมีการทำพิธีกรรมล่าผีฟ้ารักษาคนป่วยซึ่งมีหมอลำผีฟ้าหรือบางแห่งเรียกหมอจ้ำ (ผู้ทำพิธีศักดิ์สิทธิ์) เป็นผู้กระทำพิธีติดต่อกับการลำอัญเชิญผีฟ้าลงมาประทับร่างคนใดคนหนึ่งหรือตัวหมอลำผีฟ้าเอง ในขณะที่ลำจะมีหมอแคนเป่าประกอบไปด้วย และเมื่อผีฟ้าลงประทับแล้วก็จะมีการฟ้อนที่เป็นไปโดยไม่รู้ลึกลับ

นอกจากนั้น การฟ้อนยังมีปรากฏอยู่ในการเล่นของชาวบ้าน เช่น ฟ้อนกลองยาว การแสดงหมอลำ เป็นต้น โดยเฉพาะหมอลำนั้นเป็นที่นิยมอย่างสูงในกลุ่มชนไทยอีสานดังจะเห็น

---

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, "ร่องรำทำเพลง : ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม," ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2532), หน้า 76-85.

ได้จากประเพณี 12 เดือนของชาวอีสาน ซึ่งจะมีการทำบุญและมีการแสดงหมอลำฉลอง เพื่อความสนุกสนาน²

ครั้นถึงฤดูทำนาในเดือน 6 ชาวอีสานจะมีประเพณีเซิ้งบั้งไฟเพื่อขอฝนจาก พญาแถนบันดาลให้ฝนตกลงมาเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค และในประเพณีเซิ้งบั้งไฟนี้ ก็จะมีการพ้อนของชาวบ้านซึ่งนิยมพ้อนเป็นกลุ่มหรือเป็นชบวนแห่ อันแสดงให้เห็นถึงความสมัคร สนิทสามัคคีของชาวอีสาน

จะเห็นได้ว่า การพ้อนอีสานดั้งเดิมนั้นมีปรากฏอยู่ในพิธีกรรมล่ำผีฟ้า การแสดง หมอลำประเพณีเซิ้งบั้งไฟ และในระยะเวลาต่อมาก็ได้มีการพัฒนารูปแบบการแสดงหมอลำขึ้น อีกหลายประเภทเช่น หมอลำหมู หมอลำเพลิน ลูกทุ่งหมอลำ และหมอลำซิ่ง อันเป็นมหรสพที่ เกิดขึ้นไม่นานซึ่งชาวอีสานส่วนใหญ่นิยมกันมาก

ครั้นต่อมา ได้มีการจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นในภูมิภาคอีสานนี้ เช่น วิทยาลัยครู มหาวิทยาลัย และวิทยาลัยนาฏศิลป์ ก็ได้มีการตื่นตัวในการศึกษาเรื่องราวของศิลปะการพ้อน อีสาน ได้มีการศึกษา ค้นคว้า รวบรวม เก็บข้อมูล ทางด้านดนตรีนาฏศิลป์อีสาน และได้จัด การแสดงพื้นบ้านอีสานทั้งที่เป็นของดั้งเดิมและที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่เผยแพร่สู่สายตาประชาชน โดยทั่วไป นับว่าเป็นการฟื้นฟู อนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการพ้อนอีสานให้แพร่หลายเป็นที่ รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทาง โบราณคดีและจารีตประเพณีของชนชาวอีสาน พบว่ามีการพ้อนปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ คือ

1. พิธีกรรมล่ำผีฟ้า
2. การแสดงหมอลำ
3. ประเพณีการเซิ้งบั้งไฟ
4. การแสดงหมอลำประยุกต์
5. การแสดงของสถาบันการศึกษา

ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจในเรื่องราวของการพ้อนอีสาน ที่ปรากฏในศิลปะทั้ง 5 ประเภท ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงขออธิบายถึงความเป็นมา เครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี ตลอดจนการพ้อน พอสังเขปดังนี้

² บุญเรือง ถาวรสวัสดิ์, "อีสานสังคีต," มรดกอีสาน 15-17 ส.ค. 2521,

1. พิธีกรรมลำผีฟ้า

1.1 ความเป็นมา

ด้วยความเชื่อในลัทธิผีฟ้าสวรรค์ ซึ่งเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวอีสานได้รักษาลึบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีและเข้ามามีบทบาทต่อการดำรงชีวิต เพราะเชื่อว่าผีฟ้าสวรรค์สามารถถลันศาลให้คุณประโยชน์และโทษแก่ตนเองและสังคมได้ ดังนั้น เมื่อถึงฤดูกาลหรือเกิดภาวะเภทภัยจึงต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อเช่นสรวงบวงพื้ หรือทำพิธีอ้อนวอนต่อผีเพื่อให้มาปกครองและเป็นไปตามความปรารถนาที่ชาวอีสานต้องการ

การลำผีฟ้า เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านได้กระทำขึ้นเพื่อรักษาความเจ็บป่วยโดยการอ้อนวอนและอัญเชิญผีฟ้าให้มาช่วยรักษาผู้เจ็บป่วยให้หายเป็นปกติ ซึ่งเชื่อว่าการเจ็บป่วยของมนุษย์ส่วนหนึ่งเกิดจากการกระทำที่ละเมิดต่อผี สร้างความไม่พอใจต่อผี เรียกว่า การผิดผี ผู้ใดที่ล่วงละเมิดหรือประพฤตินอกรัตนอกทาง ผีก็จะลงโทษให้มีอันเป็นไป การลำผีฟ้าจึงเป็นพิธีกรรมลำรักษาโดยการเชิญผีฟ้าให้ลงมาสิงสถิตย์อยู่ในร่างของคนทรง เพื่อที่จะทำนายลักษณะอาการของผู้ป่วย ประกอบพิธีกรรมรักษา และยังเป็นสื่อกลางประนีประนอมระหว่างผีที่มากระทำกับผู้ป่วยผู้ซึ่งละเมิดต่อผีให้มีความเข้าใจประพฤติกปฏิบัติให้ถูกต้อง

จากการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพิธีกรรมลำผีฟ้า โดย ชัยยนต์ เพาพาน³ ได้พบว่าการรักษาผู้ป่วยด้วยการลำผีฟ้าเกิดจากความเชื่อที่ว่าสวรรค์เบื้องบนได้บันทึกลงและชายให้มาอยู่ด้วยกัน เมื่อจุดธูปมาเกิด ฝ่ายหญิงลงมาเกิดบนโลก อีกฝ่ายหนึ่งอยู่บนสวรรค์ เมื่อเกิดการเจ็บป่วยต้องลำ(ร้อง) ให้เกิดความไพเราะอ่อนหวานเพื่อเรียกให้ผีฟ้าซึ่งเป็นคู่ครองคนป่วยลงมารักษา โดยคนทรงเป็นสื่อกลางติดต่อ และเป็นผู้เล่าเหตุการณ์ให้ผีฟ้าได้รับรู้ กระบวนการลำผีฟ้ามีองค์ประกอบและพิธีกรรมดังนี้

1.2 องค์ประกอบในการลำผีฟ้า

1.2.1 หมอลำผีฟ้า หมอลำผีฟ้าที่เข้ารักษาผู้ป่วย ประกอบด้วย หัวหน้าหมอลำ บางท้องถิ่นเรียกหมอลำ ส่วนมากเป็นเพศหญิงและแต่งงานแล้ว อุปนิสัยเป็นคนพูดเก่งฉลาด ไหวพริบดี นอกจากนี้มีผู้ร่วมพิธีเรียกว่าบริวาร หรือศิษย์ได้แก่ ผู้ที่ผ่านการรักษาด้วยการลำผีฟ้ามาแล้ว จะเข้าร่วมพิธีกรรมเพื่อให้ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น และมีการพ้ออย่างสนุกสนานไปด้วย เพื่อเร่งเร้าให้ผู้ป่วยลืมความเจ็บป่วย

1.2.2 หมอแคน จะต้องมีความอดทนในการเป่าแคน เพราะการประกอบพิธีจะใช้เวลานานเป็นวัน การลำผีฟ้ามีความไพเราะต้องขึ้นอยู่กับหมอแคน ลายหรือทำนองเพลง

³ชัยยนต์ เพาพาน, การลำผีฟ้าในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม (ปริญญา นินธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม), มีนาคม 2533. หน้า 40.

ที่ใช้เป่าส่วนใหญ่คือลอยใหญ่หรือลอยโป้ซ้าย

1.2.3 การแต่งกาย ถ้าเป็นหมอลำผีฟ้า จะนุ่งผ้าชิ้นใหม่มีเชิง สวมเสื้อแขนยาวสีขาว มีผ้าสไบพาดบ่า ถ้าเป็นคนป่วย จะต้องแต่งกายตามพิธีกรรม คือมีผ้าไหมหรือผ้าขาวม้าพาดบ่า ร้อยดอกมะละกอตัดหู

1.2.4 คาย หมายถึงเครื่องประกอบพิธีเพื่อบูชาผีฟ้า และครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับไปแล้ว อัญเชิญมาช่วยรักษาผู้ป่วย คายประกอบด้วยชั้น 5 ชั้นนำหอมทำจากขมิ้น ข้าวสาร 1 ถ้วย ผ้าแพรวา 1 ผืน ผ้าชิ้นใหม่ 1 ผืน เทียนเล่มบาท 1 คู่ ดอกไม้ขาว ไข่ไก่ดิบ บุหรี่หมาก พลุ หวี กระจก ผ้ายผูกแขน และเงิน ตามที่หมอลำผีฟ้ากำหนด

1.3 พิธีกรรมการรักษา

หลังจากเตรียมคายเรียบร้อยแล้ว หัวหน้าผีฟ้าจุดเทียนและล้าอัญเชิญออกกล่าวเพื่อลงมาประทับทรงพร้อมกับเชิญครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับไปแล้ว ให้มาช่วยดูแลรักษาผู้ป่วย จากนั้นบริวารที่ร่วมจะนำดอกจำปามากราบไหว้ แล้วผีก็จะเข้าทรงหัวหน้าผีฟ้า โดยแสดงอาการเคลิ้มเนื้อตัวสั่นเทาและลุกขึ้นพ้อนเกล้าเสียงแคน หัวหน้าผีฟ้ากับบริวารช่วยกันขับกล่อมเพื่อหาสาเหตุการเจ็บป่วยเรียกว่า ล้าส่อง เมื่อทราบสาเหตุแล้วจะล้าอ้อนวอนขอให้ถอนชีวิต โดยผู้ป่วยและญาติจะยอมรับปฏิบัติหน้าที่ตามที่ผีต้องการทุกอย่างแล้วจัดสิ่งของเครื่องสังฆการะ ตามที่ผีต้องการ ถวายถอนหลังเสร็จพิธี เช่น ข้าว กล้วย กล้วยน้ำว้า แกว่ แหวน เงิน ทอง ทาสีใช้หญิงสาว ข้าว และอาหารหวานคาว เหล้า เป็นต้น หลังเสร็จพิธี หัวหน้าผีฟ้าและญาติผู้ป่วยจะนำผ้ายผูกแขนคนป่วยเพื่ออวยพรให้หายเจ็บป่วย ป้องกันสิ่งชั่วร้ายไม่ให้มารบกวนอีก

1.4 การเลี้ยงช่วงผีฟ้า

เป็นพิธีกรรมการเลี้ยงผีฟ้า ซึ่งผู้นับถือจะกระทำกันทุกปี บางท้องถิ่นจะกระทำในเดือน 3 หรือเดือน 6 มีจุดประสงค์เพื่อบูชาผีฟ้าครูบาอาจารย์ผู้ล่วงลับ แสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณความเป็นสิริมงคลต่อตนเอง ตลอดจนได้พบปะสังสรรค์ นุดคุย เป็นพิธีกรรมที่ทุกคนสนุกสนานเพราะในพิธีเลี้ยงผีฟ้า ทุกคนจะมีอิสระในการพ้อนและล้า เมื่อถึงฤดูกาล บ้านของหัวหน้าผีฟ้าถูกจัดเตรียมเป็นสถานที่ประกอบพิธี และจัดเตรียมที่พักสำหรับบริวารที่บ้านอยู่ไกล ส่วนสิ่งของที่บริวารนำมาร่วมพิธีประกอบด้วย ชั้น 5 ดอกไม้ ผ้ายผูกแขน ข้าวสาร

พิธีกรรมเริ่มโดยอัญเชิญผีฟ้า และครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับให้มาเล่นร่วมกัน สมาชิกทุกคนจะร่วมพ้อนและล้าอย่างสนุกสนาน การเลี้ยงช่วงผีฟ้าจะกระทำกันในตอนกลางคืน ตอนเช้าตัดกบาตร ตอนบ่ายนำเครื่องจตุปัจจัยไปทอดถวายที่วัด เป็นอันเสร็จพิธี

2. หมอลำ

2.1 ความเป็นมา

ชาวไทยที่มีเชื้อสายเป็นคนลาวหรือคนอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปี

ขึ้นไป ย่อมมีความภาคภูมิใจในศิลปะการละเล่นพื้นบ้าน คือ "หมอลำ-หมอแคน" เช่นเดียวกับคนไทยในภาคกลางรักและภูมิใจในศิลปะเพลงไทยเดิม อันได้แก่ ปี่พาทย์ หรือเพลงพื้นบ้านภาคกลาง เช่น ลำตัด เพลงฉ่อย เพลงเรือ เพลงพวงมาลัย เพลงเกี่ยวข้าว เพลงอีแซว ฯลฯ เพราะหมอลำ-หมอแคนเป็นศิลปะที่สร้างสรรค์ทั้งในด้านความบันเทิง ด้านความรู้ในการดำรงชีวิต ขบธรรมเนียมประเพณี ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นแหล่งที่สร้างไหวพริบปฏิภาณต่าง ๆ ให้แก่ชาวบ้าน ที่สามารถจะนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี จึงนับว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่ควรจะได้หันมาศึกษาและให้ความสนใจถึงความ เป็นมาของหมอลำ หมอแคน ตลอดจนเนื้อหาสาระของคำกลอน และรูปแบบของกลอน เกร็ดความรู้เกี่ยวกับชีวิตหมอลำ หมอแคน ความคล้อยคลายของทำนอง เนื้อหาของกลอนลำ* แต่ละยุคแต่ละสมัยว่ามีการพัฒนามาเช่นไร

คำว่า "หมอลำ" หมายถึง "ผู้ที่มีความสามารถในการขับลำ หรือขับร้องคำกลอนให้เกิดทำนองและจังหวะที่ไพเราะเพราะพริ้ง และคำว่า "หมอแคน" หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการเป่าแคนเป็นเสียงที่มีท่วงทำนองไพเราะ

หมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้านอาจ ซึ่งเป็นหมอลำที่มีความสามารถของจังหวัดร้อยเอ็ด ได้อธิบายคำว่าหมอลำไว้ในหนังสืออนุสรณ์สหพันธ์สมาคมหมอลำแห่งประเทศไทยว่า⁴ "ผมได้สังเกตอีกว่า แม้แต่คนลาวด้วยกัน ภาษาร้องลำของเขาก็ต่างกัน เราว่าหมอลำ เขาว่าหมอขับความจริงหมอขับอาจจะเป็นรากเงาของหมอลำ เพราะในเมืองลาวเขาเรียกกันแต่หมอขับ เช่น ขับข่าเหนือ ขับหลวงพระบาง ขับขิม ตกมาภาคกลางและภาคใต้ของลาวส่วนมากเรียกกันว่าลำ เช่น ลำคอนสวรรค์ ลำมหาชัย ลำเตี้ยสาระวัน ลำสีทันดอน" และในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ พระยาอรียานวัตร เขมะจารี เถระ แห่งวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคามซึ่งเป็นพระคุณเจ้ารูปแรกที่ได้รับการถวายปริญญาคุณภินันท์กิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (วิทยาลัยเขตมหาสารคาม) เมื่อปี พ.ศ. 2523 ได้เขียนประวัติหมอลำหมอแคนไว้ว่า หมอลำได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ชำนาญในวิชาขึ้นนั้นๆ จะเลียงชีพด้วยศิลปะใดๆ อันเป็นอาชีพในทางคีลธรรมเรียกว่า หมอลำทั้งนั้นและอีกตอนหนึ่งท่านเขียนว่า คำว่า ลำ แปลว่า ยาว ตำนานหรือนิทานในคัมภีร์ใด มีเรื่องเนื้อความยาว เรียกว่า ลำ เช่น หนังสือล้ากาลเกตุ ล้าลินไซ ล้าไก่อแก้ว ลำพระเจ้าสิบชาติ ลำพระเวสสันดรมหาชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องยาว ๆ ทั้งสิ้น

*กลอนลำ หมายถึง คำประพันธ์ร้องกรองประเภทกลอนที่ใช้ร้องเป็นทำนองของอีสานในการแสดงหมอลำ

⁴ สหพันธ์สมาคมหมอลำแห่งประเทศไทย. อนุสรณ์สหพันธ์สมาคมหมอลำสหพันธ์.

อุบลราชธานี : อำนวยการพิมพ์, 2519.

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาความหมายรวม ของคำว่า หมอลำ หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญใน การร้องหรือหมายถึงนักร้อง ซึ่งใช้ภาษา สำเนียง ทำนอง ของอีสาน

หมอลำเป็นการแสดงพื้นบ้านของชนชาวอีสาน ซึ่งเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษและยังคงเป็นที่นิยมจนถึงปัจจุบัน หมอลำนับเป็นการแสดงพื้นบ้านที่มีความสำคัญต่อชาวอีสานมานานแสนนาน

การแสดงหมอลำในขั้นแรกนั้นคงจะเป็นลักษณะของ "หมอลำพื้น" คือการเล่าเรื่องตามพงศาวดารบ้าง ประวัติศาสตร์นิยายปรัมปราบ้าง เนื่องจากเป็นการเล่าเรื่องพื้นเพบ้านของตน จึงเรียกว่า "หมอลำพื้น" ในการลำครั้งแรกนั้น "หมอลำพื้น" ไม่มีพิธีต้องอะไรมากนัก เวลาที่ใช้ในการลำมีทั้งกลางวันและกลางคืน ชาวบ้านจะจุดได้ตามลานบ้าน แล้วก็ลำไปโดยที่ผู้ลำมีผ้าขาวม้าผืนเดียวเป็นอุปกรณ์ประกอบการลำ เอาผ้าขาวม้าพาดไหล่เฉียงแล้วก็สวมุดินตามท้องเรื่อง เช่น สวมุดินให้ตนเองเป็นกษัตริย์ เสนาอำมาตย์ คนร้าย ตัวตลกครึบครั้น ส่วนผ้าขาวม้าใช้ได้สารพัด เช่น เล่าเรื่องตอนใดมีการเลี้ยงลูก ผู้ลำจะม้วนๆ ผ้าขาวม้าให้เป็นทวารกแรกตลอดอุ้มใส่ตัว แล้วทำปากประกอบเสียงร้องของเด็ก ถ้าตอนใดมีการลงเรือ ก็จะสอดผ้าขาวม้าเข้าหว่างขา ทำเสมือนขี่เรือไป ผู้ฟังที่นั่งฟังอยู่รอบๆ หมอลำก็สนุกสนานตื่นเต้นไปด้วย

ในเวลาต่อมาได้มีการนำเอาแคนมาเป่าเป็นดนตรีประกอบ เพื่อเพิ่มความสนใจให้ผู้ฟัง เวลาลำก็จะมีคนเป่าแคนคลอเสียงไปด้วย ในสมัยแรกนั้นผู้ลำไม่ค่อยพิถีพิถันเรื่องการแต่งกาย ต่อมาได้มีการคิดหาชุดที่ดึงดูดความสนใจของผู้ฟังมาสวมใส่ เวลาลำต้องสร้างเวทีให้ลำ เมื่อในสังคมมีผู้ลำมากขึ้น ก็มีการแข่งขันกันในด้านการเล่นว่าใครจะมีเสียงดี มีคนติดตามมากกว่ากัน เล่าเรื่องได้มากกว่า น่าสนใจกว่า จึงทำให้เกิดมีหมอลำประชันกลอนขึ้นเรียกว่า หมอลำกลอน หมอลำคนใดมีความรอบรู้เรื่องราวต่างๆ ได้มากก็ชนะฝ่ายตรงข้าม ทำให้หมอลำมีความขวนขวายหาบทกลอนลำมากขึ้นเพื่อนำมาตอบโต้กับฝ่ายตรงข้าม ส่วนใหญ่กลอนลำนั้นผู้ลำแต่งขึ้นเอง โดยอาศัยการจดจำจากหนังสือ

การแสดงหมอลำนั้น นอกจากมีประโยชน์ในด้านให้ความรู้ความบันเทิงแก่ผู้ฟังแล้ว ในสมัยโบราณยังมีคนนำไปใช้ในการรักษาคนไข้อีกด้วยเรียกว่า "ลำผีฟ้า" (ทรงเจ้าเข้าทรง)

2.2 ประเภทของหมอลำ ถ้าพิจารณาตามลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของหมอลำ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ชนิด คือ

2.2.1 หมอลำผีฟ้า เป็นหมอลำที่ใช้ลำในพิธีกรรมลำผีฟ้าเพื่อรักษาคนไข้ โดยลำเป็นคณะใช้แคนเป่าประกอบการลำ คนไข้ที่ต้องรักษาด้วยหมอลำผีฟ้าก็เนื่องด้วยสาเหตุบางประการ เช่น รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันไม่หายหรือป่วยในลักษณะไม่รุนแรงและชัดเจน ไม่เจ็บปวดแต่ไม่อยากกินอาหาร บางทีญาติพี่น้องก็ไปหาหมออุประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า "หมอมอ"

"หมอลือ" หรือ "หมอล่อง" หมอลือแนะนำให้หาหมอล่าฝีป่าไปรักษา เมื่อฝีป่าเข้าสิงหมอล่า แล้วญาติพี่น้องก็ต้องรีบสอบถามเอาข้อมูลต่างๆ ที่สำคัญคือสาเหตุและวิธีแก้ไข ตลอดจนรับอาสาที่จะปฏิบัติตามทุกประการ สาเหตุที่พบบ่อย ๆ ก็คือญาติพี่น้องมีเรื่องทะเลาะกัน ไม่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น (ศึกษารายละเอียดพิธีกรรมล่าฝีป่าในหน้าที่ 11-12)

การฟ้อนในหมอล่าฝีป่าเท่าที่สังเกตดูพบว่าเป็นหญิงสูงอายุ แต่งกายแบบพื้นบ้าน อีสานกล่าวคือ สวมเสื้อผ้าฝ้ายคอกลมแขนยาว ผ้าสไบสีเขียวหม่นทับ บางครั้งประแบ่งบนไบหน้า นุ่งผ้าซิ่น ผู้ฟ้อนนั่งพนมมืออยู่ข้างผู้ป่วย ล่าอัญเชิญผีฟ้า โดยมีแคนเป่าสายใหญ่หรือสายไป๋ซ้าย ลักกรูหนึ่ง เมื่อรู้สึกผีสิงสังเกตุได้ว่าผู้ฟ้อนเริ่มมีอาการเคลิ้ม เนื้อตัวสั่นเทา การฟ้อนมีลักษณะ พอสรุปได้คือ ผู้ฟ้อนจะก้าวเท้าเป็นวงรอบคนไข้ โดยหยุดเท้าเป็นระยะ การก้าวมีก้าวธรรมดา หรือย่ออยู่กับที่ ในลักษณะยกขาว่างสลับกันไปอย่างช้า ๆ ไม่กำหนดจังหวะแน่นอน หัวเข่าจะงอ อยู่เสมอ ลำตัวจะโง่งงงน ตาจะปรืออยู่เสมอ คีระะเอียงไปมา มือและแขนโยกไปข้างหน้า-หลัง สลับซ้าย-ขวา ระดับมือเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างเอวถึงคีระะ บางครั้งมีการไขว่แขนหรือคว่ำฝ่ามือ โดฝ่ามือหนึ่งที่หน้าอกในขณะที่ฝ่ามืออีกข้างหนึ่งยกขึ้น ผู้ฟ้อนจะฟ้อนเช่นนี้ซ้ำไปซ้ำมาเป็นเวลานาน และจะกระดิกนิ้วไปมาในขณะที่ฟ้อน พร้อมทั้งซักถามคนไข้ถึงสาเหตุหรืออาการป่วย เมื่อซักถาม จนได้ความแล้วจึงล่ำอ้อนวอนขอไถ่ถอนชีวิตโดยที่ผู้ป่วยและญาติจะยอมรับปฏิบัติหน้าที่ตามที่ผี ต้องการทุกอย่าง เช่น ให้ทำบุญสะเดาะเคราะห์หรือโดยการให้เงินทองตามที่หมอล่าเรียกกร้อง และอื่น ๆ ในขณะที่หมอล่าฝีป่ากำลังฟ้อนอยู่นั้นบรรดาอดีตคนไข้ซึ่งมักจะเข้าร่วมพิธีเพื่อช่วยเป็น กำลังใจหรือส่งกระแสจิตช่วยคนไข้ ครั้นหมอล่าลุกขึ้นฟ้อนบรรดาอดีตคนไข้จะฟ้อนตาม ในกรณีที่ คนไข้พอจะพยุงกายลุกขึ้นได้จะได้รับคำสั่งให้ลุกขึ้นฟ้อนตามไปด้วย ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าพิธีล่าฝีป่า เป็นพิธีโบราณ และการฟ้อนลักษณะนี้น่าจะเป็นรูปแบบการฟ้อนพื้นฐานอันเก่าแก่ของอีสาน

2.2.2 หมอล่าพื้น เป็นหมอล่าผู้ชายที่ล่าคนเดียวเป็นนิทาน โดยมีหมอลือคนเดียวหนึ่ง เป่าประสานเสียง นิทานที่ใช้ล่ำเป็นวรรณคดีพื้นบ้านอีสาน เช่น เรื่องการะเกด นางแดงอ่อน ทำนองที่ใช้ล่ำมี ทำนองล่ำทางสั้น-กึ่งทางยาว (ที่ตอนหลัง เรียกกันว่า ทำนองล่ำเดิน ใน หมอล่าหมู่ หมอล่าเพลิน และหมอล่ากลอน) และทำนองล่ำทางยาว ผู้ล่ำจะใช้ท่าทางประกอบ การเจรจา ปัจจุบันหมอล่าประเภทนี้ไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็น

การฟ้อนของหมอล่าพื้น ซึ่งหมอล่าเป็นผู้ชาย มีอุปกรณ์เป็นสิ่งสำคัญคือผ้าขาวม้า เป็นส่วนประกอบของการล่า ขณะที่ล่ำหมอล่าจะยืนคู่กับหมอลือ แล้วล่ำไปพร้อมทั้งขยับมือ แขน ลำตัวและเท้าในลักษณะที่พลั้ง เกิดเห็นเด่นชัดคือ ย้อนตัวหรือหันเข่าตามจังหวะแคน ในขณะที่ เคลื่อนไหวมือคล้ายๆ การฟ้อนผีฟ้า แต่ตั้งใจจะกรีดกรายให้ดูงดงาม บางครั้งหมอล่าพื้นจะก้าว มาข้างหน้าลัก 3-4 ก้าว เพื่อจะออกกลดลสายในระหว่างที่หมอลือบรรเลงคันทันจังหวะล่ำ แล้ว หมอล่ากลับเข้ามาอยู่ข้างหมอลือเพื่อเตรียมล่ำท่อนต่อไป การที่หมอล่าอยู่ใกล้หมอลือเพื่อ

ฟังเสียงได้ชัดเจน นอกจากนั้นหมอลำพื้นมีจุดเด่นในการใช้ผ้าขาวม้าออกท่าทางทำท่าต่าง ๆ เช่น ผ้าพันอกสมมุติเป็นผู้หญิง ผ้าสอดหว่างขาสมมุติว่าขี่ม้า ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า หมอลำใช้มือเปล่า ทำท่าประกอบอยู่บ้าง เช่น ประสานมือที่อกแสดงความรัก เอามือทาบหน้าอกแสดงความรู้สึกตัวเอง ผายมือออกไปในที่ต่างๆ เพื่อแสดงอาการธรรมชาติมากกว่าใจ

2.2.3 หมอลำกลอน ลักษณะของลำกลอนก็คือผู้ลำมีทั้งชายและหญิง ลำประกอบการเป่าแคน โดยลำตามบทกลอนที่จดจำมาหลายๆ แบบ เช่น กลอนเกี่ยวพาราสิกัน กลอนชมดง ชมป่า หรือกลอนลำเตี้ย เช่น ลำเตี้ยธรรมดา เตี้ยสาละวัน เตี้ยพม่า เป็นต้น ลำกลอนนั้น ถ้าหมอลำคนใดมีกลอนดีและเสียงดีย่อมดึงดูดผู้ฟังและได้รับความนิยมมาก และที่สำคัญหมอลำกลอนจะต้องมีปฏิภาณโวหารสามารถตอบโต้คู่ลำให้ทันกันจึงจะสนุก ลำกลอนส่วนมากผู้ลำทำการลำตามบทกลอนที่ได้จดจำมาจากครูบาอาจารย์ บางครั้งก็เป็นกลอนหยาบโลน ซึ่งผู้ฟังก็ชอบฟังเพราะได้เฝ้ากันสนุกสนาน ในระยะหลัง ๆ นี้กลอนลำ ได้พัฒนาไปในทางที่ดี มีการนำเอาหมอลำไปใช้ในการลำที่เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม เช่น แต่งกลอนเชิญชวนให้คนไปเลือกตั้ง และในขณะทีลำนั้นจะมีการพ่อนประกอบการลำไปด้วย

การพ่อนของหมอลำกลอน เป็นการพ่อนของหมอลำชายและหญิง ซึ่งดำเนินกระบวนการไปตามเนื้อหาตั้งแต่ไหว้ครูก็จะทำท่าไหว้หว่างอก ครั้นเข้าสู่ช่วงลำประกาศศรัทธาความดีของเจ้าภาพและผู้ฟังหมอลำจะทำท่าพ่อนประกอบบท ในขณะที่หมอลำอีกคนหนึ่งยังไม่ได้ลำก็พ่อนออกวดลายต่างๆ อย่างไม่มีข้อจำกัด แต่มักจะย่อตัว ก้าวขาหรือเตะขา ในขณะที่มีอแขนกวาดไปมาด้วยการพ่อนในลำพื้น ทั้งนี้เพื่อเรียกร้องความสนใจจากคนดู ในช่วงที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเกี่ยวพาราสิ ฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายรุก ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายรับ ด้วยท่าทางสลับกันเป็นช่วง ในช่วงที่ 4 หมอลำจะอวดความรู้ความสามารถในเนื้อหาการมเฉพาะทางในกลอนลำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ประเพณี หรือลำเรื่องนิทานสลับกับการพ่อนแสดงอวดลายอันเป็นเนื้อหาเฉพาะด้วยการพ่อนประชัน การแสดงอวดลายจะจบลงด้วยการลำลา ซึ่งมักจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับปัญหาสังคมในปัจจุบัน ช่วงนี้จะพ่อนอย่างรวดเร็วในท่าทางคล้ายกับช่วงที่ 2 สำหรับรายละเอียดเรื่องการพ่อนในหมอลำกลอนจะ ได้กล่าวในบทที่ 3

2.2.4 หมอลำหมู่ สันนิษฐานว่าลำหมู่มีพัฒนาการมาจากหมอลำพื้นในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ประมาณปี พ.ศ.2490 ได้มีหมอลำหมู่ที่เกิดขึ้นโดยเกิดจากแนวความคิดของนายคำดี สารผล นายกสมาคมหมอลำอีสานที่ได้ไปเห็นการแสดงละครที่โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร จึงได้นำแนวคิดที่ได้มาดัดแปลงหมอลำพื้นให้

⁵พรชัย เขียวสระคู, ลำเพลินบ้านแพง (ปริญญาณิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ตุลาคม 2536), หน้า 55.

กลายเป็นการแสดงที่มีตัวแสดงหลายคน เช่น มีตัวพระเอก นางเอก และอื่นๆ ตามท้องเรื่อง ในสมัยแรกเรียกว่าหมอลำไทยครีว คือเวลาที่มีการแสดงต้องไปกันเป็นจำนวนมากแบบครอบครัว หมอลำหมู่คณะแรกคือคณะรัตนศิลป์อินตาชัยราช จังหวัดขอนแก่น ปรากฏว่าหมอลำที่ดัดแปลงใหม่นี้ได้รับความนิยมจากประชาชนมาก ในเวลาต่อมาได้มีตั้งคณะหมอลำหมู่ขึ้นทั่วภาคอีสาน ส่วนอุปกรณ์ประกอบการแสดงในระยะแรกเริ่ม มีเพียง กลอง โทน แคน ฉิ่งและฉาบ ต่อมาได้นำเอาเครื่องดนตรีของวงลูกทุ่งมาประกอบ ในการแสดงของลำหมู่จะแสดงไปตามเรื่องราวในวรรณคดี เช่น สังข์ศิลป์ชัย จำปาสีตัน นางผมทอม ซึ่งมีลักษณะเหมือนลิเก การแต่งกายของผู้แสดงก็วิจิตรพิศดารมากขึ้น การแสดงลำหมู่แต่ละครั้งกินเวลาประมาณ 8 ชั่วโมงจึงจบเรื่อง การฟ้อนในหมอลำหมู่นั้น นิยมนำท่าเต้นของทางเครื่องวงลูกทุ่งมาใช้เต้น เช่น การใช้ไหล่กระทบกัน หรือการใช้สะโพกกระทบกันของทางเครื่องที่เป็นคู่เต้นกันตามจังหวะดนตรี เป็นต้น ส่วนการฟ้อนของตัวเอกจะมีการใช้ท่าทางคล้ายการฟ้อนหมอลำพื้นเช่น เอามือประสานที่หน้าอกแสดงความรัก หรือเอามือข้างหนึ่งข้างใดทาบทหน้าอกแสดงความรู้สึกตนเอง เป็นต้น

2.2.5 หมอลำเพลิน⁶ ลำเพลินมีพัฒนาการมาจากลำหมู่ จะแตกต่างตรงที่ลำเพลินมีจังหวะในการลำและการเต้นเร็วกว่าลำหมู่ การแต่งกายของฝ่ายหญิงที่เป็นนางเครื่องมักนุ่งกระโปรงสั้นเห็นท่อนขาขาวเพื่อดึงดูดความสนใจจากผู้ชมโดยเฉพาะชายหนุ่ม ส่วนการแต่งกายฝ่ายชายที่เป็นพระเอก หรือผู้ร้ายที่เป็นตัวละครเด่น จะแต่งตัวคล้ายลิเก เครื่องดนตรีที่ใช้ได้นำเอาเครื่องดนตรีของวงลูกทุ่ง มาประกอบการแสดงนอกเหนือจาก พิณ และแคน การฟ้อนในหมอลำเพลินนั้น นิยมนำท่าเต้นของทางเครื่องวงลูกทุ่งมาใช้เต้นเช่นเดียวกับหมอลำหมู่ เนื่องจากจังหวะในการเต้นจะรวดเร็วเร้าใจและสนุกสนาน ส่วนท่าฟ้อนของตัวเอก จะมีการใช้ท่าฟ้อนคล้ายหมอลำหมู่เช่นเดียวกัน

2.2.6 หมอลำประยุกต์ เป็นหมอลำที่ได้มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนารูปแบบการแสดงให้สอดคล้องกับความนิยมของผู้ชมในยุคปัจจุบัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด คือ

ก. ลูกทุ่งหมอลำ เมื่ออิทธิพลของวงดนตรีลูกทุ่งทำให้หมอลำหมู่และหมอลำเพลินซึ่งแสดงเป็นเรื่องราวได้รับความนิยมก็ทำให้หมอลำเกิดการประยุกต์พัฒนารูปแบบการแสดงขึ้นอีกชนิดหนึ่ง ใช้เครื่องดนตรีสากลเล่นประกอบกับพิณ แคน มีหางเครื่องออกมาเต้น มีโฆษณาตลกแสดงค้นรายการ เพลงที่นำเสนอดังผู้ชมมีทั้ง เพลงลูกทุ่งหรือเพลงที่ได้รับความนิยมลับกับการร้องหมอลำหรือมีทั้ง เพลงลูกทุ่งกับหมอลำแทรกอยู่ในเพลงเดียวกัน เช่น เพลงกุหลาบแดง

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

ของ สมจิตร บ่อทอง เป็นต้น นักร้องลูกทุ่งหมอลำ ที่จะร้องเพลงประเภทนี้ได้ต้องมีความสามารถในการร้องหมอลำและเพลงลูกทุ่งได้เป็นอย่างดี นักร้องลูกทุ่งหมอลำที่มีชื่อเสียงอยู่ในขณะนี้มีอยู่มากมายหลายคน ได้แก่ เฉลิมพล มาลาคำ พรศักดิ์ ส่องแสง จินตหรา พูลลาภ เป็นต้น นอกจากนั้นนักร้องลูกทุ่งหมอลำบางคนสามารถพื่อนอกท่าทางได้อย่างสวยงาม เช่น สมจิตร บ่อทอง ทั้งนี้เนื่องจากมีพื้นฐานการฝึกหมอลำมาก่อน ทำให้การแสดงลูกทุ่งหมอลำได้รับความนิยมสูง ในปัจจุบัน นับเป็นการประยุกต์การแสดงหมอลำรูปแบบหนึ่ง

การพื่อนของลูกทุ่งหมอลำ สมจิตร บ่อทอง ใช้ท่าทางพื่อนที่เลียนแบบจากตัวละครในวรรณคดีบ้าง ท่าเลียนแบบการประกอบอาชีพบ้าง เช่น ท่าพระรามแผลงศร ท่าลากแห ท่าจับปลา เป็นต้น ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 5 หน้า 204 - 214

ข. หมอลำซึ่ง ในราวปี พ.ศ. 2529 ได้เกิดรูปแบบการแสดงหมอลำขึ้นใหม่อีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า หมอลำซึ่ง เป็นการแสดงที่ประยุกต์รูปแบบจากหมอลำกลอน โดยนำเอาเพลงลูกทุ่ง เพลงลูกกรุง เพลงสตริงตามสมัยนิยม มาแทรกในการลำ และมีการประยุกต์นำเอาเครื่องดนตรีอื่นๆ ที่นอกเหนือจากแคน เช่น กลองชุด พิณ กีตาร์ เป็นต้น มาบรรเลงประกอบการลำ นอกจากนั้น มีทางเครื่องต้นประกอบคล้ายการแสดงวงดนตรีลูกทุ่ง แต่มีความแตกต่างกันตรงที่หมอลำซึ่งยังคงมีการลำกลอนแบบเดิมอยู่ แต่ทำนองจะเร็วกว่าเดิม หมอลำซึ่งที่มีชื่อเสียงอยู่ในขณะนี้ คือ หมอลำราตรี ศรีวิไล หมอลำจินตนา ปากไฟ เป็นต้น ฉะนั้น หมอลำซึ่งก็คือหมอลำกลอนที่ประยุกต์ขึ้นมาใหม่นั้นเอง

การพื่อนของหมอลำซึ่ง ส่วนใหญ่มีท่าเต้นตามสมัยนิยม ซึ่งได้จากท่าเต้นของวงเครื่องในวงดนตรีลูกทุ่ง ท่าเต้นแอโรบิค ท่าเต้นที่ได้พบเห็นจากรายการมิวสิควิดีโอ เป็นต้น จะมีหมอลำบางคนหรือบางคณะเท่านั้นที่ใช้ท่าพื่อนหมอลำกลอนอยู่บ้าง แต่ไม่นิยมใช้ท่าพื่อนเหล่านั้นมากนัก เช่น หมอลำราตรี ศรีวิไล จะใช้ท่าพื่อนเกี่ยว ท่าลำเตี้ย เป็นต้น ดังจะกล่าวรายละเอียดท่าพื่อนในบทที่ 5 หน้า 221 - 225

3. การชิงบั้งไฟ

3.1 ความเป็นมา

ประเพณีและพิธีกรรมอีสานมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวอีสานซึ่งมีประเพณี 12 เดือนเป็นหลักในการดำเนินชีวิต การชิงบั้งไฟเป็นประเพณีพิธีกรรมที่มีส่วนในการสร้างเสริมกำลังใจแก่ชาวบ้าน และเป็นการเตรียมพร้อมในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน จุดประสงค์ของการชิงบั้งไฟ ก็เพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล จะได้ใช้น้ำในการทำนาเพื่อให้พืชพันธุ์ธัญญาหารมีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะชาวจังหวัดยโสธรนิยมจัดการชิงบั้งไฟเป็นงานบุญประเพณีประจำปีที่ยิ่งใหญ่ ในการชิงบั้งไฟจะมีการร้องและพื่อนประกอบ

โดยมีผู้ร้องเป็นต้นเสียง และมีลูกคู่ร้องตามซึ่งอาจหรือเป็นผู้พ้องในกลุ่ม หรือในชบวนหรือไม่ก็ได้ เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการขอฝนจากพญาแถน

ในการเซิ้งบั้งไฟนั้น ชาวอีสานมีความเชื่อว่า⁷

3.1.1 เป็นการบูชาพญาแถน เพื่อบอกกล่าวให้ท่านดลบันดาลให้ฝนตกลงมาสู่โลกมนุษย์

3.1.2 เป็นการบูชาอารักษ์มเหศักดิ์หลักเมือง เพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การเซิ้งบั้งไฟนั้นมักกระทำในเดือนหก(พฤษภาคม) หรือที่เรียกว่าบุญเดือนหก แต่บางท้องถิ่นบางจังหวัดในภาคอีสานอาจกระทำในเดือนมิถุนายนแล้วแต่โอกาส ระยะเวลาในการเซิ้งบั้งไฟแบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ การเซิ้งบั้งไฟออกบุญช่วงเตรียมงาน การเซิ้งบั้งไฟในวันงาน การเซิ้งบั้งไฟในวันจุดบั้งไฟ และการเซิ้งบั้งไฟหลังจุดบั้งไฟแล้ว ซึ่งจะมีการพ้องของชาวบ้านเป็นชบวนแต่ในการเซิ้งบั้งไฟในวันงานที่ยิ่งใหญ่ เนื่องจากมีการประกวดชบวนพ้องเป็นประจำทุกปี

เครื่องแต่งกาย

ผู้พ้องส่วนใหญ่เป็นหญิงนุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นมีเครื่องประดับเครื่องดนตรี

ประกอบด้วยกลองยาว พิณ แคน ฉาบ กับแก๊บ เป็นต้น

การพ้อง

ในวันออกบุญช่วงเตรียมงาน วันจุดบั้งไฟ และวันหลังจุดบั้งไฟแล้วจะเป็นการพ้องเพื่อความรื่นเริงสนุกสนานโดยมีท่าคล้ายๆ กัน แต่มีได้พร้อมเพรียงกัน เป็นการพ้องตามใจตนเอง ส่วนการพ้องในวันประกวดจะนำเอาท่าพ้องอีสานมาเรียงร้อยเป็นชุดและมีการเรียงลำดับท่า เช่น ท่าไหว้ ท่าทวยเทพ ท่าประแบ็ง เป็นต้น (รายละเอียดของท่าพ้องจะได้กล่าวในบทที่ 4)

4. การแสดงของสถาบันการศึกษา

4.1 ความเป็นมา

เมื่อมีการขยายตัวทางการศึกษา กระจายออกไปยังส่วนภูมิภาค เช่นภาคอีสานได้มีการจัดตั้งสถาบันการศึกษาระดับสูง เช่น วิทยาลัยครู มหาวิทยาลัย วิทยาลัยนาฏศิลป์ เป็นต้น ทำให้มีการฟื้นฟูและเผยแพร่ศิลปะการพ้องของอีสานอย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากใน ปี

⁷ ลัมภาษณ์, พรชัย ศรีสารคาม อาจารย์พิเศษภาควิชาภาษาไทย สถาบันราชภัฏมหาสารคาม, วันที่ 10 ธันวาคม 2538.

2519 ทางวิทยาลัยครูมหาสารคาม ได้จัดงานมรดกอีสานชั้นนับเป็นการกระตุ้นให้ผู้คนในสังคมหันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมอีสาน ในปี พ.ศ. 2520 ทางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม ได้จัดทำโครงการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงเพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอีสาน และได้จัดทำโครงการอีสานสัญจรขึ้น เพื่อเป็นการเผยแพร่ศิลปะการแสดงดนตรีและนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน ซึ่งนับว่าเป็นก้าวแรกของการพัฒนาการแสดง ทั้งทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น และเมื่อมีการจัดตั้งวิทยาลัยนาฏศิลป์ในส่วนภูมิภาค คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดนครราชสีมา ได้มีการเผยแพร่การแสดงดนตรีนาฏศิลป์พื้นบ้านหลายครั้งด้วยกัน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งนับว่าเป็นแรงกระตุ้นอันสำคัญ ให้มีการฟื้นฟูและคิดประดิษฐ์การฟ้อนชุดใหม่ๆ เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย การฟ้อนอีสานจึงได้มีพัฒนาการขึ้นอีกขั้นหนึ่ง คือมีการแปรแถว การจัดชบวนฟ้อนที่งดงามยิ่งขึ้น ถ้าพิจารณาการฟ้อนทั้งชุดเก่าและใหม่ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สามารถที่จะจัดกลุ่มของการฟ้อนอีสานให้เห็นชัดเจนตามลักษณะ และความหมายของการฟ้อนทั้งที่เป็นแบบดั้งเดิมและแบบที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ซึ่งพอจะแบ่งออกได้เป็น 8 กลุ่ม ดังจะได้ยกตัวอย่างต่อไปนี้

1. การฟ้อนเลียนแบบท่าทางของสัตว์
2. การฟ้อนชุดโบราณคดี
3. การฟ้อนประกอบทำนองลำ
4. การฟ้อนเนื่องมาจากวรรณกรรม
5. การฟ้อนเพื่อเชิดสรวง บูชา
6. การฟ้อนศิลปะชีพ
7. การฟ้อนเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง
8. การฟ้อนประกอบกลอนลำแม่บทอีสาน

1. การฟ้อนเลียนแบบท่าทางของสัตว์

การฟ้อนในภาคอีสานนิยมเลียนแบบท่าทางของสัตว์ต่างๆ แล้วนำมาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและตลกขบขัน เช่น ฟ้อนแมงต๊อบเต่า เป็นต้น

1.1 ฟ้อนแมงต๊อบเต่า^๑

ความเป็นมา

หมอลำแมงต๊อบเต่าเป็นหมอลำหมู่ที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งการแสดงของหมอลำแมงต๊อบเต่าจะมีการลำแบบตลกคะนอง การลำแมงต๊อบเต่าจะใช้ผู้แสดงเป็นชายล้วน สาเหตุที่เรียกหมอลำ

^๑วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด, เอกสารพื้นบ้านอีสาน 2531, หน้า 15.

ที่ลำทำนองนี้ว่า "หมอลำแมงตับเต่า" คงเรียกตามคำร้องของบทกลอนที่มีกจะขึ้นต้นว่า
แมงตับเต่า เช่น

" เต่า เล่า เต่า เล่า เต่า เล่า เต่า
แมงตับเต่าแมงเมาขี่หมา
จับอยู่ฝาแมงมมแมงสาบ
จับซาบลานแมงหวี่แมงวัน
อัศจรรย์แมงวันแมงหวี่
ตอมตาที่ใต้ก้นอ่อนอนวัน "

ดังนั้นจึงนิยมเรียกว่า หมอลำแมงตับเต่า และทำนองลำหรือดนตรีประกอบการลำ
นั้นก็เรียกว่า "ทำนองแมงตับเต่า"

การฟ้อนแมงตับเต่าในปัจจุบัน เป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่โดยสถาบันการศึกษาต่างๆ
เช่น วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด วิทยาลัยนาฏศิลป์กาฬสินธุ์ เป็นต้น ซึ่งจะมีผู้แสดงทั้งชายและ
หญิง

เครื่องแต่งกาย

ในการแสดงของวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดจะแต่งกายคล้ายกับแมงตับเต่า
สวมปีกและหัว ทั้งชายและหญิง

เครื่องดนตรี

ประกอบด้วย โป่งกลาง พิณ แคน โห่หวด กลอง ฉาบ ไห เป็นต้น อันเป็นเครื่อง
ดนตรีอีสานที่ใช้ประกอบการแสดงเกือบทุกชุด

การฟ้อน

จะเป็นการฟ้อนเกี่ยวพาราลีของแมงตับเต่าตัวผู้และแมงตับเต่าตัวเมีย

2. การฟ้อนชุดโบราณคดี

ภาคอีสานร่ำรวยไปด้วยแหล่ง โบราณคดี การฟ้อนชุดโบราณคดีเกิดขึ้นจากโบราณ
สถานและอาณาจักรที่รุ่งเรืองในอดีต การฟ้อนชุดโบราณคดีของภาคอีสานนั้นแตกต่างจากชุด
โบราณคดีของภาคกลางหรือของกรมศิลปากรประดิษฐ์ขึ้น เพราะกรมศิลปากรนั้นนำยุคสมัยต่างๆ
ทางโบราณคดีมาจัดทำเป็นชุดระบำโบราณคดี ซึ่งได้แก่ ระบำทวาราวดี ศรีวิชัย ลพบุรี
เชียงแสนและสุโขทัย ต่อมามีการประดิษฐ์ระบำชุดโบราณคดีเพิ่มเติม เช่น ระบำอยุธยา ซึ่ง
ระบำโบราณคดีของภาคกลาง แตกต่างจากระบำโบราณคดีของภาคอีสาน เพราะระบำ
โบราณคดีของภาคอีสานได้นำชื่อของอาณาจักร โบราณสถาน และชุมชนโบราณในภูมิภาคนี้
มาจัดทำเป็นชุดฟ้อน ได้แก่ ระบำบ้านเชียง และระบำจัมปาศรี

2.1 ระบายบ้านเชียง^๑

ความเป็นมา

ระบายบ้านเชียงเป็นชุดฟ้อนที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ โดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2521 โดยการฟ้อนชุดนี้ได้รับแรงบันดาลใจจากเรื่องราวอันเก่าแก่ของวัฒนธรรมบ้านเชียง ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียเพราะชุมชนบ้านเชียงเป็นแหล่งชุมชนโบราณมีอายุประมาณ 5,600 ปีมาแล้ว โดยการหาอายุเครื่องโลหะสำริด แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการถลุงโลหะและการหล่อสำริดที่ได้มีพัฒนาการขึ้นมาในภูมิภาคนี้ ซึ่งเก่าแก่กว่าแหล่งสำริดแหล่งอื่นๆ ในโลก นอกจากนี้แหล่งชุมชนบ้านเชียงอำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี ยังรู้จักการทำลูกปัด รู้จักปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และรู้จักทำภาชนะดินเผาที่มีการเขียนลวดลายสวยงาม มีรูปทรงงดงามแปลกตา ลายที่เขียนบนหม้อที่พบมากที่สุดได้แก่ ลายก้านขด หรือลายขดน้ำวน ล้วนมีฐานว่าเป็นหม้อที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีฝังศพ โดยเฉพาะไม่ใช้จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยในชีวิตประจำวัน การฟ้อนชุดระบายบ้านเชียง จึงได้แนวความคิดจากการเกิดและดับของมนุษย์นั่นเอง

เครื่องแต่งกาย

ผู้แสดงฝ่ายหญิง นุ่งผ้าถุงสีน้ำเงินจับหน้านาง เลือใช้ผ้าชนิดพื้นแดงลายขิดสีเหลือง รูดรัดหน้าอก สวมกรองคอสีดำ ส่วนเอวมีผ้าคาดสีน้ำเงินขลิบแดงห้อยด้วยกระดิ่ง ประดับร่างกายด้วยสร้อยหินสีต่างๆ กระพรวน และกำไลลัมฤทธิ์

ผู้แสดงฝ่ายชาย นุ่งกางเกงขาสวมสีน้ำเงิน สวมเสื้อคอกลมไม่มีแขน ส่วนเอวมีผ้าคาดสีทองขลิบน้ำเงินห้อยกระดิ่งประดับด้วยลูกกระพรวน

เครื่องดนตรี

เนื่องจากชุมชนบ้านเชียงยังไม่ปรากฏหลักฐานทางดนตรี ในระยะใกล้เคียงกันนั้น ได้พบเพียงระฆังลัมฤทธิ์ ดังนั้นดนตรีประกอบการฟ้อนชุดระบายบ้านเชียงจึงใช้เครื่องดนตรีประเภทโลหะได้แก่ ระฆังและฆ้องประกอบการเคาะเรียกวิญญาณ

อุปกรณ์ประกอบการแสดง

ได้แก่ คบเพลิง หม้อลายวิญ และโลงศพ

การฟ้อน

ชุดระบายบ้านเชียงเริ่มโดยการนำศพมาฝัง โดยฝ่ายชายจะถือคบเพลิงและหามโลงศพออกมา ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้นำเครื่องสังเวद्यซึ่งอยู่ในหม้อมาประกอบพิธีกรรม เพื่ออันเชิญวิญญาณ

^๑ วัฒนา วิสเพ็ญ, "ระบายบ้านเชียง," สูจิบัตรการแสดงพื้นบ้านอีสาน 15 ส.ค. 2530, หน้า 20-22.

ผู้ตายมารับเครื่อง เช่นสังเวชนันท์ ทำพื่อนจึงเริ่มด้วยทำเชิญ ซึ่งเป็นการอันเชิญดวงวิญญาณของผู้ตาย ให้มารับเครื่อง เช่นสังเวชนันท์ ต่อไปจะเป็นทำชมเครื่อง เช่นสังเวชนันท์ว่ามีอะไรบ้างและจะเป็นทำกินเครื่อง เช่นสังเวชนันท์

2.2 ระเบ้าจัมปาครี¹⁰

ความเป็นมา

อาณาจักรจัมปาครี หรือ นครจัมปาครีซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม นั้นมีความรุ่งเรืองมา 2 ยุคด้วยกันคือ

ยุคทวาราวดี ระหว่างปี พ.ศ. 1000-1200

ยุคลพบุรี ระหว่างปี พ.ศ. 1600-1800

นครจัมปาครี เป็นอาณาจักรหนึ่งอยู่ในยุคเดียวกับอาณาจักรศรีโคตรบูรณ ทวาราวดี อินทปัตต์ และเมืองสาเกตุ ซึ่งอยู่ในยุคพุนน ในหนังสืออรรถนิทานได้กล่าวถึงยุคอวสานของนครจัมปาครีว่า ในสมัยเจ้าฟ้ากุมแห่งล้าครณเมืองชวา (หลวงพระบาง) ได้ยกกองทัพข้ามแม่น้ำโขง เข้าโจมตีเมืองสาเกตุนครพร้อมทั้งเมืองบริวาร ในเครือข่ายของเมืองสาเกตุนคร รวมทั้งเมืองนครจัมปาครีได้ถึงกาลวิบัติตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นครจัมปาครีได้กลายเป็นเมืองร้างไป

ใน พ.ศ. 2522 ชาวอำเภอหาดใหญ่ได้ขุดค้นพบโบราณวัตถุ ได้พบพระทองสำริด พระพิมพ์แบบต่างๆ เป็นจำนวนมาก และมีการขุดพบซากเจดีย์โบราณและสถูปที่ใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ต่อมาทางจังหวัดมหาสารคามได้ร่วมกันสร้างพระธาตุนาดูน โดยจำลองแบบมาจากสถูปทองสำริดที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุพระธาตุนาดูนนับได้ว่าเป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา จนมีผู้กล่าวว่าพระธาตุนาดูนเปรียบเหมือนพุทธมณฑลของภาคอีสาน

ระเบ้าจัมปาครี จึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงความเจริญรุ่งเรืองของโบราณสถาน ในจังหวัดมหาสารคามและเป็นความภาคภูมิใจร่วมกันของชาวอีสาน พระธาตุนาดูนซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนับเป็นของคู่บ้านคู่เมือง ทางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม โดยอาจารย์ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ ได้คิดประดิษฐ์ทำระเบ้าจัมปาครี โดยอาศัยจากเอกสารทางโบราณคดี ที่เกี่ยวข้องกับนครจัมปาครี

¹⁰ ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ, ศิลปะการพ่อนภาคอีสาน (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532), หน้า 108-110.

เครื่องแต่งกาย

ผู้แสดง เป็นหญิงล้วนนุ่งผ้าไหมพื้นเมืองอีสาน โดยใช้ผ้าถุง 2 ผืน ผ้าถุงผืนในนุ่ง
ธรรมดาส่วนผ้าถุงผืนนอกพับทบทั้ง 2 ข้าง โปกตรงละ โปกหักคอไก่คล้ายรามโนราห์ผู้ชายยนต์
ส่วนบนใช้ผ้าพันรัดหน้าอก สวมเครื่องประดับคอ รัดแขน ต่างหูและเข็มขัด

การพ้อน

ท่าพ้อนชุดระบำจัมปาศรีประยุกต์ท่าพ้อนพื้นเมืองอีสานได้แก่ พ้อนผู้ไท พ้อนตั้งหวาย
ผสมกับท่าระบำโบราณคดี ชุดระบำทวาราวดี และภาพจำหลักที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
โดยท่าเคลื่อนไหวจะเป็นท่าพ้อนพื้นเมืองส่วนท่าหยุดจะเป็นท่าโบราณคดี

3. การพ้อนประกอบทำนองลำ

การพ้อนตามทำนองลำของหมอลำ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทำนองลำที่แพร่หลายในสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว การตั้งชื่อทำนองลำนั้นนิยมใช้ชื่อหมู่บ้าน แคว้น หรือเมือง ที่นิยม
ลำทำนองนั้นๆ เช่น ลำตั้งหวาย ลำสีทันดอน เป็นต้น การพ้อนประกอบทำนองลำเป็นการประ
ดิษฐ์ท่าพ้อนประกอบการขับลำในทำนองต่างๆ เพื่อให้ได้อรรถรสและเกิดความสวยงามยิ่งขึ้น

3.1 พ้อนตั้งหวาย¹¹

ความเป็นมา

สันนิษฐานว่ามีที่มาอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. พ้อนตั้งหวายเป็นพ้อนเพื่อบวงสรวงบูชา โดยเฉพาะชนชาติที่อาศัยอยู่ตามแถบ
ลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อและยึดมั่นในการนับถือเทวดาฟ้าดิน ภูติผีวิญญาณ ต้นไม้ใหญ่ จอมปลวก
งูใหญ่ หนองน้ำใหญ่ เป็นต้น และเข้าใจว่าสิ่งที่ตนให้ความนับถือนั้นสามารถบันดาลให้
เกิดผลสำเร็จหรือเมื่อเกิดอะไรที่ผิดจากธรรมดาขึ้นมา ก็เข้าใจว่าสิ่งที่ตนนับถือโกรธจึงบันดาล
ให้เป็นไปอย่างนั้น จึงจัดให้มีการบวงสรวงบูชาหรือจัดให้มีพิธีขอขมาขึ้นมาเพื่อขอให้มิใช่เคราะห์
โดยมีหัวหน้าเป็นผู้บอกกล่าวแก่สิ่งนั้น โดยผ่านล่ามเป็นผู้บอกขอขมา มีการฆ่าสัตว์ ไก่ หมู วัว
ควายและสิ่งอื่น ๆ ตามกำหนดเพื่อนำมาบูชาเทพเจ้าหรือเจ้าที่เจ้าทางที่ตนเองนับถือ เท่านั้น
ยังไม่พอได้มีการตั้งถวายเป็นการเช่นสังเวช พอถึงฤดูกาลชาวบ้านต่างจะนำเอา
อาหารมาถวายเจ้าที่เจ้าทาง หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยถือว่ามีใจ "ชนไก่ไม่ตก ชนนกไม่หล่น" ก็ถือ
ว่าปีนั้นดีเทวดาจะให้ความคุ้มครอง จะต้องมีการจัดฉลองใหญ่โดยมีการ "ตั้งถวายเป็นพ้อนรำ
ถวาย แต่ต่อมาคำว่า "ตั้งถวายเป็นพ้อนถวาย" ได้มาคำนี้ได้เลิกกร่อนไปตามความนิยมเหลือเพียง

¹¹ ทินกร อุตตะไพบูลย์ และคณะ "ตั้งหวาย," สู่จิตร์พื้นบ้านอุบลราชธานี
(วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2529), หน้า 1-3.

คำสั้น ๆ ว่า "ตั้งหวาย" หรือ "ตั้งหวาย"

2. ตั้งหวาย เป็นทำนองลำของหมอลำในแคว้นสวันเขต คำว่า ตั้งหวาย น่าจะมาจากคำว่า "ตั้งหวาย" ซึ่งในสูจิบัตรการแสดงศิลปวัฒนธรรมของคณะศิลปินและกายกรรมแห่งชาติ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็ใช้คำว่า "ขับลำตั้งหวาย" คำว่า "ตั้งหวาย" ถ้าพิจารณาตามความหมายของคำแล้วคำว่า "ตั้ง" หมายถึงที่สำหรับนั่งสำหรับนั่ง ไม่มีพนักอาจมีขาหรือไม่มีก็ได้ ดังนั้นคำว่า ตั้งหวายจึงน่าจะหมายถึงที่นั่งที่ทำมาจากหวาย สันนิษฐานว่าการลำตั้งหวายเป็นทำนองลำที่นิยมลำของหมอลำในหมู่บ้านที่มีอาชีพผลิตตั้งหวายออกจำหน่ายแต่เมื่อทำนองลำนี้เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทยจึงกลายมาเป็นลำตั้งหวาย ซึ่งลำตั้งหวายนี้เป็นทำนองลำที่มีความเร้าใจ สนุกสนานและมีความไพเราะเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะลักษณะของกลอนลำจะมีการยกย่องทั้งฝ่ายชายและหญิง กลอนลำมีลักษณะโต้ตอบกัน จะมีคำสร้อยลงท้าย เช่นคำว่า หนาคิ่งกลม คนงามเอ๋ย ชำบายดี ทำพื่อนส่วนใหญ่เป็นทำพื่อนของหมอลำกลอนเกือบทั้งสิ้น

พื่อนตั้งหวยนายประดิษฐ์ แก้วชิต อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านเจียด อ. เขมราฐ จ. อุบลราชธานี ได้พบเห็นการแสดงนี้ ที่ อ. เขมราฐ จ. อุบลราชธานี เห็นว่าเป็นการแสดงที่งดงามและน่าจะฟื้นฟูจึงได้นำมาทดลองฝึกให้นักเรียน และนำชุดพื่อนนี้ออกแสดงในงานปีใหม่ ที่ทุ่งศรีเมือง ในปี พ.ศ. 2515 ต่อมาวิทยาลัยครูอุบลราชธานี โดยอาจารย์ศิริเพ็ญ อุตตะไพบูลย์ หัวหน้าภาควิชานาฏศิลป์ เห็นว่าควรส่งเสริมจึงได้เอาต้นแบบไปดัดแปลงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

เครื่องแต่งกาย

ผู้แสดงเป็นหญิงล้วน นุ่งผ้าซิ่นพื้นเมืองอีสาน ผ้าคาดอกทั้งชาย มีเครื่องประดับเช่น เข็มขัดเงิน ต่างหู ศีรษะประดับดอกไม้ ฯลฯ

การพื่อน

มีทำพื่อนจำนวน 18 ท่า เช่น ทำสอดสร้อยมาลาแปลง ทำไหว้ ทำยุงพื่อนหาง ทำนางนอนแปลง ทำเกี่ยวมือ ทำเลาะหาด ทำมือจับ ทำมมรเค้ลา ทำล้าลา ทำรับเยือก ๆ เป็นต้น

3.2 พื่อนสี่ทนต์อน¹²

ความเป็นมา

การพื่อนสี่ทนต์อน เป็นการพื่อนประกอบการลำสี่ทนต์อน สันนิษฐานว่าเริ่มแรกนั้น

¹²ทินกร อุตตะไพบูลย์ และคณะ "สี่ทนต์อน," สูจิบัตรงานส่งเสริมเอกลักษณ์ไทย (วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2529), หน้า 11-12

การพ้อนสีทันตอนนี้มีอยู่ในสองฟากฝั่งของลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ แถบรอยต่อของประเทศไทย และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ติดต่อกับประเทศเขมรและเวียดนามในบริเวณพื้นที่ระหว่างลาวกับเขมร จะมีแก่งใหญ่ของลำน้ำโขงอยู่แก่งหนึ่งเรียกว่า "แก่งหลี่ผี" แก่งนี้เป็นภูเขากันแม่น้ำโขง น้ำจะเซาะดินออกเหลือแต่หินมีลักษณะเป็นสันตอนประกอบด้วยก้อนหินใหญ่โตลักษณะคล้ายประตูน้ำ 3-4 ประตูให้น้ำไหลผ่านไปบรรจบกัน ไหลไปสู่คันทันซึ่งรองรับอยู่ตอนล่างกระทบกับก้อนหินซึ่งเป็นโพรงอยู่ใต้คันทันนั้น แล้วทะลุออกไปเป็นแก่งน้อยใหญ่เป็นทางกว้างหลายคลองบริเวณตรงนั้นชาวเขมรนั้นเรียกว่า "ตอน" ซึ่งในบริเวณนี้จะมีตอนใหญ่หน่อยมากมาย จึงได้เรียกว่า สีทันตอน

อีกตำนานหนึ่งบอกว่า สีทันตอน "เป็นชื่อเมืองเมืองหนึ่งในบรรดาหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกของไทย ซึ่งมีพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)" และพระนิศนุเทพ (ช่อง) เป็นข้าหลวงตั้งกองว่าราชการอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์เรียกว่า "กองข้าหลวงเมืองลาวฝ่ายตะวันออก" ประกอบด้วยทั้งเมืองเอกที่เคยขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ 11 เมืองและหัวเมืองโทจัตวา หัวเมืองเอก 11 เมือง ได้แก่ นครจำปาศักดิ์ เชียงแตง แส่นปาง สีทันตอน อัดบือ สาลาวัน ดังนั้นการลำสีทันตอน เข้าใจว่าคงจะเป็นศิลปะประจำถิ่นของเมืองนี้ จึงได้ชื่อว่า ลำสีทันตอนและในหนังสืออีสานคดีก็ได้กล่าวถึงลำสีทันตอน การให้ความหมายของคำว่า "ลำ" หมายถึงการร้องอย่างหนึ่ง เหมือนร้องเพลงหรือขับเสภา แต่ทางลาวตอนเหนือเรียก "ขับ" เช่น ขับช้าเหนือ ขับหลวงพระบาง ส่วนลาวตอนใต้เรียกเหมือนภาคอีสานว่า "ลำ" เช่น ลำมหาชัย ลำสีทันตอน

เราได้รับศิลปะการลำสีทันตอนนี้มาจากลาวฝ่ายใต้โดยมาทางอำเภอเขมราฐ ซึ่งเมืองสีทันตอนนี้เคยเป็นเมืองขึ้นของไทยมาก่อน จากการเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ติดต่อกันมาหลายกัน ทำให้เราได้รับศิลปะวัฒนธรรมมาจากชาวเหนือสีทันตอน และได้เรียกศิลปะการลำและพ้อนนี้ตามชื่อเมืองว่า "ลำสีทันตอน"

การลำสีทันตอน เป็นการลำต้อนรับเจ้านายผู้ใหญ่ สมัยก่อนประเทศลาวถืออำนาจราชาธิปไตย เจ้าเมืองมีสิทธิทุกประการ ใครจะขัดขึ้นไม่ได้มีคำพังเพยว่า "ช้างอยู่ป่างาชาวสาวผู้ติดตามบ้าน เป็นของพระยาทั้งสิ้น" ด้วยเหตุนี้คณะลูกขุนจึงจัดสรรหาสายสวดยมานั่งร่วมวงป้อนข้าวและสุรา เป็นการบำเรอความสุข แล้วจัดสถานที่จัดนั่งรวมกันเป็นวงกลม ผู้ลำจะอยู่ตรงกลาง และเครื่องดนตรี ประกอบด้วยแคนเป็นหลักใหญ่ ลูกคู่ก็มีเพื่อนของสาว ๆ ที่ลำ และแขกผู้ปรบมือให้จังหวะ เจ้านายผู้ใหญ่จะเป็นผู้ให้รางวัล การให้รางวัลก็มีได้ให้ด้วยมือ แต่จะใช้ปากคาบรางวัลไว้ ให้สาวลำมารับรางวัลโดยใช้ปากคาบเอารางวัลเช่นเดียวกัน

การล้าสันทอนนั้น เป็นการนั่งล้ากับพื้นมีผู้ร้อง ร้องเดี่ยวหรือร้องคู่ การร้องเป็นร้องแบบปรัชญา หรือเกี่ยวพาราสีโต้ตอบกัน คนพื่อนจะนั่งพื่อนอย่างสวยงามเพื่อให้ถูกใจเจ้านาย และได้รับรางวัลมาก เป็นการพื่อนในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น ในงานสงกรานต์ ในวันเนา เจ้านายจะกำหนดสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจเมื่อถึงวันกำหนดนัดหมาย ทุกคนจะไปพร้อมกัน ณ สถานที่ได้นัดกันไว้ และได้ร่วมสนุกสนานกันอย่างเต็มที่ แต่ต่อมากการนั่งพื่อนได้เปลี่ยนมาเป็นยืนพื่อน เพราะนั่งนาน ๆ ทำให้เมื่อยและสนุกสนานไม่ได้เต็มที่

ท่วงทำนองของการล้าสันทอน คล้ายลำภูไทยและลำคอนสวรรค์แต่จังหวะจะเร็วกว่าเครื่องแต่งกาย

คล้ายตั้งหวาย โดยเพิ่มผ้าสไบห่มเฉียงบ่า

การพื่อน

มีท่าพื่อน 5 ท่าคือ ท่าโยนจับข้าง ท่าไขว้มือประสานอก ส่วนอีก 3 ท่านำมาจากตั้งหวาย คือ ท่ามยุเรศ ท่าสาวมือจับ ท่าล้าลา

4. การพื่อนเนื่องมาจากวรรณกรรม

เป็นการพื่อนที่ได้นำเอาเรื่องในวรรณคดีพื้นบ้านตอนใดตอนหนึ่งมาคิดประดิษฐ์เป็นชุดการแสดง เช่น พื่อนมโนราห์เล่นน้ำและพื่อนสังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น

4.1 พื่อนมโนราห์เล่นน้ำ¹³

ความเป็นมา

เป็นการนำเนื้อเรื่องจากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทนหรือพระสุทนต์มโนราห์ทางวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดได้ประดิษฐ์ชุดพื่อนชุดนี้ขึ้น โดยจับตอนท่มโนราห์และพี่ทั้งหกมาเล่นน้ำที่สระโบกขรณีเมื่อนายพรานป่าผ่านมาพบเห็นกินรีเล่นน้ำอยู่จึงอยากจับไปถวายท้าวสีทน การพื่อนชุดมโนราห์เล่นน้ำใช้ดนตรีพื้นเมืองอีสานประกอบการพื่อน

เครื่องแต่งกาย

การแต่งกายชุดมโนราห์เล่นน้ำของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ใส่เสื้อรัดอกไม่มีแขน ใส่กรองคอสีดำขลิบทอง ใช้ผ้าสีทองรัดเอว คาดเข็มขัดสีทองใส่ปีกและหางผมเกล้ามวยใส่เกี้ยวยอดแหลมครอบทับมวยผม ส่วนการแต่งกายชุดมโนราห์เล่นน้ำของวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์ ใช้ผ้าถุงลายทางลง ใส่เสื้อแขนสั้นสีเหลืองเดินเส้นสีทอง คาดเข็มขัดทอง ใส่ปีกผ้าแก้วเดินเส้นทองเป็นลายปีก ใส่หาง ผมเกล้ามวยใส่มงกุฏ

¹³ วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด, เอกสารพื้นบ้านอีสาน 2531, หน้า 15-16.

การฟ้อน

การฟ้อนชุดนี้แสดงถึงกิริยาอาการของนางกนิรีในการอาบน้ำชำระตัว ซึ่งได้นำท่าฟ้อนของเก่าทั้งหมดที่ใช้อยู่ในท่าฟ้อนของหมอลำเพลิน และการฟ้อนสังข์ศิลป์ชัยมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับการเล่นน้ำของนางมโนราห์

4.2 ฟ้อนสังข์ศิลป์ชัย¹⁴

ความเป็นมา

ฟ้อนสังข์ศิลป์ชัยประดิษฐ์ขึ้นโดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด สังข์ศิลป์ชัยเป็นนิทานพื้นบ้านที่รู้จักแพร่หลายในภาคอีสานของไทย ในชื่อเรื่อง ลินไซ หรือศิลป์ชัย และยังเป็นนิทานพื้นบ้านที่รู้จักกันแพร่หลายในท้องถิ่นอื่นๆ ของประเทศไทยอีกด้วย

เรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้หมอลำหมูนิยมนำเรื่องราวไปแสดงท่าฟ้อนชุดสังข์ศิลป์ชัยได้ปรับปรุงมาจากท่าฟ้อนของหมอลำหมู ซึ่งในตอนชมตงจะใช้ทำนองคล้ายทำนองลำเพลิน ซึ่งเป็นตอนที่มิทำนองเร้าใจแตกต่างจากการลำเล่า เรื่องธรรมดา และตอนชมตงจะเป็นตอนที่สนุกสนานที่สุดของเรื่อง จึงได้นำทำนองชมตงมาจัดทำเป็นชุดฟ้อน

เครื่องแต่งกาย

การแต่งกายจะแบ่งผู้แสดงหญิงออกเป็น 2 ฝ่ายใช้ผ้าแพรวาบ้านโพน และผ้าถุงมัดหมี่ไหมใช้ผ้าซิดผูกเอว เก้าอี้มมวยคาดผ้าแพรมน ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งใช้ผ้าสไบเวียงและผ้าถุงเวียงลายใหญ่ใช้ผ้าซิดผูกเอว เก้าอี้มมวยคาดด้วยผ้าซิด

การฟ้อน

มีท่าฟ้อน ประมาณ 10 ท่า เช่น ท่าอภัยจับไม้ ท่าล่ามมือคว่ำ ท่าม้วนมือหงายคว่ำ เป็นต้น ลักษณะเด่นคือ นิยมฟ้อนหงายมือกว้างไปมา

5. การฟ้อนเพื่อเช้่นสรวงบวงพัสหรือบูชา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสังคมวัฒนธรรมแถบลุ่มแม่น้ำโขง ยังคงยึดมั่นกับความเชื่อในเรื่องภูติผีวิญญาณ ผีฟ้า ผีแถน ผีปู่ตายาย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ดังนั้นลูกหลานที่สืบทอดความเชื่อนี้ จะต้องให้ความเคารพและเช้่นสังเวช เพื่อบูชาเป็นประจำทุกๆ ปี ซึ่งเชื่อว่าเมื่อได้ทำการเช้่นสังเวชตามพิธีกรรมแล้วจะทำให้ผู้ปฏิบัติและผีวิญญาณนั้นพึงพอใจเพื่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข การฟ้อนเพื่อเช้่นสรวงบวงพัสหรือบูชาสามารถแบ่งย่อยได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

5.1 การฟ้อนเพื่อบูชา การฟ้อนเพื่อบูชาส่วนใหญ่เป็นการฟ้อนชุดดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณเพื่อบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่นับถือของคน โดยทั่วไป เช่นการฟ้อนผู้ไทเพื่อบูชาพระธาตุเชิงชุมของชาวจังหวัดสกลนคร เพื่อบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่เคารพนับ

¹⁴วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด, เอกสารพื้นบ้านอีสาน 2531, หน้า 17-18.

ถือของกลุ่มนั้น การพ้อนเพื่อบูชา ได้แก่ พ้อนผีฟ้า พ้อนนายศรี ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.1 พ้อนผีฟ้า

ความเป็นมา

ชาวอีสานเชื่อกันว่ามีเทพเจ้าอยู่บนสวรรค์ นามว่าพญาแถน เป็นผู้สร้างมนุษย์ ให้เกิดมาบนโลกและควบคุมความเป็นไปของมนุษย์เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วจะมีความสุข ความทุกข์ หรือยากดีมีจนก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของพญาแถนและมีความเชื่อว่าบนผืนโลกอันกว้างใหญ่นี้ ท่ามกลาง ป่าสูง หรือป่าดงดิบ แม่น้ำลำคลอง ต้นไม้ใหญ่ ฯลฯ ย่อมจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ ใครจะทำอะไรก็จะต้องบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมีความไม่สบายเกิดขึ้นในครอบครัว รักษาไม่หายพวกพี่น้องของผู้ป่วยก็เชิญผู้มีวิชาอาคมมาล่ำและพ้อนซบกล่อมเพื่อให้ผู้ป่วยหายจากการป่วย นั้นๆ การล่ำผีฟ้ามี 2 ลักษณะคือ

ก. ล่ำเพื่อบวงสรวงบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเรียกว่า ผีโคตหรือผีต้นตระกูล ซึ่งจะอาศัยอยู่ตามบ้าน ตามลำดัด้ว ตามตุ่มน้ำหรือตามครกมอง ปีหนึ่งๆ จะต้องเลี้ยงครั้งหนึ่งใน ราวเดือนหก หรือเดือนเจ็ด

ข. ล่ำเพื่อรักษาคนป่วย ซึ่งเป็นการล่ำเพื่อสวดส่งหาสาเหตุแห่งความเจ็บป่วย ผู้ล่ำหรือหมอล่ำที่ชาวบ้านสามารถติดต่อกับภูติผี วิญญาณหรือเทวดาได้ หมอล่ำจะเริ่มพิธีด้วยการ คุกเข่าตรงหน้าเครื่องบูชา กราบลงแล้วเชิญผีฟ้าให้มารับเครื่องบูชา หมอล่ำผีฟ้าก็จะล่ำจนทราบสาเหตุแห่งความเจ็บป่วยถ้าสาเหตุนั้นเกิดจากผีฟ้า หมอล่ำผีฟ้าก็จะซบลำนำอ่อนวอนให้ ผีฟ้าออกจากร่างของผู้ป่วย ในขณะที่หมอล่ำผีฟ้าล่ำอยู่นั้น บริวารผีฟ้าก็จะพ้อนบูชาผีฟ้าไปด้วย หมอแคนก็จะเป่าแคนประกอบการล่ำ ผู้ป่วยบางรายก็จะลุกขึ้นพ้อนตามบริวารผีฟ้า และเมื่อรักษาจนหายจากความเจ็บป่วย แล้วจะต้องเป็นบริวารของผีฟ้าต่อไป

ลักษณะ เครื่องแต่งกายและการพ้อน ได้กล่าวแล้วในเรื่องของหมอล่ำผีฟ้าข้างต้น

5.1.2 พ้อนนายศรีสูช วัณหรือบายศรีสูตรช วัณ¹⁵

ความเป็นมา

เป็นประเพณีดั้งเดิมเก่าแก่ ที่นิยมกระทำกันสืบเนื่องติดต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ถือว่าเมื่อจัดทำพิธีนี้จะก่อให้เกิดความเป็นศิริมงคลแก่ชีวิตซึ่งคำว่า บายศรีก็หมายถึงการทำสิริให้กับชนผู้ดี สูตรเป็นคำเก่าแก่ หมายถึงการสวด ซึ่งในอันที่จริงแล้วบายศรีสูตรช วัณนี้เป็นพิธีของพราหมณ์ ส่วนช วัณนั้นเราถือว่าเป็นของไม่มีตัวตนเห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้ แต่เชื่อว่า"ช วัณ" นั้นแฝงอยู่ในตัวตนของคนและสัตว์มาตั้งแต่กำเนิด และช วัณนี้จะต้องอยู่ประจำตัวของตนตลอด

¹⁵ ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ. ศิลปะการพ้อนภาคอีสาน. 2532. หน้า 146.

เวลาตกใจ เสียใจ ป่วยไข้ ขวัญจะหนีไปซึ่งอาจทำให้ถึงแก่ความตายได้ ฉะนั้นจึงต้องเรียก ขวัญ หรือสูตรขวัญ เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวจะได้สุขสบาย

การทำพิธีสู่ขวัญนี้มีทั้งเหตุดี และเหตุไม่ดี เหตุดีได้แก่หายจากการเจ็บป่วย จากไป อยู่บ้านอื่นกลับมา ไปค้าขายได้เงินทองมามาก เหตุเหล่านี้ก็มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ส่วนเหตุ ไม่ดีได้แก่ การเจ็บไข้ได้ป่วย คนในครอบครัวเสียชีวิต ประสบอุบัติเหตุก็ทำพิธีบายศรีเช่นกัน

การพ้อนบายศรีสู่ขวัญ เนื่องมาจากพิธีบายศรีสู่ขวัญเมื่อมีแขกมาเยือน ซึ่งเป็นแขกที่มี เกียรติหรือแขกผู้ใหญ่ที่มาจากต่างถิ่น ชาวอีสานจะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยมีพยานบายศรี หรือที่เรียกว่า "พาชขวัญ" และมีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีเรียกขวัญตามท่วงทำนอง ของชาวบ้าน ในคำเรียกขวัญนั้นมีทั้งคำที่เป็นภาษาบาลีและคำเรียกขวัญภาษาถิ่น หรือที่ เรียกว่า "สูตรขวัญ" ซึ่งคำสูตรขวัญนั้นยากแก่การเข้าใจของผู้มาเยือน จึงมีการจัดทำชุด พ้อนบายศรีขึ้น เพื่อให้คนต่างถิ่นได้เข้าใจเพราะมีคำร้องที่เป็นภาษาที่เข้าใจง่าย

เครื่องแต่งกาย

ผู้พ้อนเป็นหญิงนุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้น มีเครื่องประดับ

การพ้อน

เป็นลักษณะการอัญเชิญขวัญให้กลับเข้ามาสู่ร่างกายของคนเพื่อความสบาย หรือ แสดงท่าพ้อนต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง

5.2 การพ้อนเพื่อเสี่ยงทาย

สภาวะทางธรรมชาติเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเองพร้อมกับมนุษย์ เช่น ป่าเขา แมกไม้ สายลม แสงแดด สายธาร พืชพันธุ์ธัญญาหาร และสัตว์โลกทั้งหลายสรรพสิ่งเหล่านี้มีลักษณะอัน ให้คุณให้โทษเป็นวิสัยธรรมดา ภาคอีสานได้รับโทษจากธรรมชาติมาเป็นเวลาช้านาน แต่คน อีสานและชุมชนก็ยังคงอยู่เพื่อทำทลายแล้ง ชาวอีสานมีความเชื่อดังเดิมว่า ธรรมชาติทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ฝนน้ำ พืช สัตว์มนุษย์ อุบัติขึ้นในโลกด้วยอำนาจแห่งผีฟ้าหรือผีแถน ผีจึงให้ ชีวิตคุ้มครองชีวิต และทำลายชีวิตด้วย ผู้ที่หวังความสุขหรือเมื่อประสบปัญหาเจ็บป่วยทางกาย และทางใจจึงมีพิธีกรรมอัญเชิญผีฟ้าลงมาจัดเหตุแก้ไขให้ชีวิตเป็นปกติสุข ดังนั้นเมื่อเกิดความ แปรปรวนทางธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด ฯลฯ จึงเชื่อว่าเป็นอำนาจของผีฟ้า แถน โดยเฉพาะชาวอีสานมีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ดังนั้นถ้าเกิดภัยธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง จึงมีพิธีกรรมเพื่อขอคำพยากรณ์ขึ้นเพื่อเสี่ยงทายว่าในปีนั้น ๆ ฟ้าฝนจะดีหรือไม่

ชุดพ้อนเพื่อเสี่ยงทายจึงสืบเนื่องมาจากพิธีกรรมในการเสี่ยงทาย หรือการขอฟ้าขอฝน ของชาวอีสาน ชุดพ้อนเพื่อเสี่ยงทายมีอยู่หลายชุด ได้แก่ เชิงบั้งไฟ เชิงนางตั้ง พ้อนดิงครก ดิงสาก เป็นต้น

5.2.1 ฟ้อนดิงครกดิงสาก¹⁶

ความเป็นมา

พิธีดิงครกดิงสากหรือโยนครกโยนสาก เป็นพิธีทางไสยศาสตร์ที่กระทำเพื่อขอฝน โดยมีครกและสากที่ใช้ในครัวเป็นอุปกรณ์สำคัญ พิธีดิงครกดิงสากเป็นพิธีที่มีลักษณะง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน คือเอาครกและสากผูกด้วยเชือกอย่างละเส้นแบ่งผู้ดิงให้เท่ากัน จะเป็นหญิงหรือชายก็ตามโดยให้มีจำนวนเท่า ๆ กัน จับปลายเชือกคนละด้าน แต่งเครื่องคายนห้า ลักการะบูชาเทวดาขอฝน แล้วตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าฝนจะตกขอให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้แพ้ (ชนะ) ถ้าฝนจะแล้งขอให้ฝ่ายชายเป็นผู้แพ้ (ชนะ) จากนั้นเริ่มดิงครกดิงสากจนปรากฏผลว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแพ้หรือ ชนะ ชาวอีสานมีความเชื่อว่าฝนฟ้าในบั้นนั้นจะเป็นไปตามการตั้งจิตอธิษฐาน

การฟ้อนดิงครกดิงสากได้แรงบันดาลใจในพิธีกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาพชีวิตของคนอีสานที่มีอาชีพทางเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยฝนฟ้าจากธรรมชาติ ทางวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดได้ประดิษฐ์การแสดงชุดนี้ เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2526

เครื่องแต่งกาย

ผู้แสดงชาย จะสวมเสื้อม่อฮ่อมนุ่งโจงกรวย จำนวน 4 คน

ผู้แสดงหญิง แต่งตัวชุดพื้นเมือง โดยใช้ผ้าขิดรัดหน้าอก นุ่งชั้นพื้นเมืองใช้ผ้าพันรอบเอว

1 คน แสดงเป็นจุดศูนย์กลางของเชือก

ผู้แสดงหญิง ที่แสดงเป็นคนดิงเชือกโดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ประมาณฝ่ายละ 5-6 คน สวมเสื้อคอกลมแขนกระบอก นุ่งโจงกระเบนผ้ามัดหมี่ ใช้ผ้าแถบพันเอว ใช้ผ้าขาวม้าสอดใต้ระหว่างขามผูกไว้ที่เอวทางด้านหน้าและหลัง ส่วนผมเกล้ามวยใช้ผ้าพันรอบมวย

การฟ้อน

1. ผู้แสดงชาย 4 คนออกมาพร้อมกับผู้แสดงหญิงที่แสดงเป็นจุดศูนย์กลางของเชือก
2. ผู้แสดงชายจะตอกหลัก
3. ผู้แสดงหญิงออกมาทั้ง 2 ฝ่าย ๆ ละ 5-6 คน จะแสดงการดิงเชือกซึ่งจุดศูนย์กลางจะโอบเอนไปตามแรงดิง ชั้นสุดท้ายจะมีฝ่ายหนึ่งชนะที่สามารถดึงจะเอียงไปด้านใดด้านหนึ่งซึ่งถ้าเอียงไปด้านใดก็ถือว่าด้านนั้นชนะ

ท่าฟ้อนส่วนใหญ่เป็นท่าธรรมชาติและท่าแม่ท่าอีสานผสมผสานกลมกลืนกัน

¹⁶วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด "ดิงครก-ดิงสาก" เอกสารพื้นเมือง. 2531.

6. การฟ้อนศิลปาชีพ

การฟ้อนศิลปาชีพเป็นการแสดงท่าทางการประกอบอาชีพต่าง ๆ ชุดฟ้อนศิลปาชีพนี้ มีการแสดงในหลายภาค เช่น ในภาคเหนือมีฟ้อนสาวไหม ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีระบำทอผ้า ส่วนในภาคใต้มีระบำศิลปาชีพที่มีชื่อเสียงมากคือ ระบำปาเต๊ะ ระบำท่าตาลบ้านระโนด ระบำร่อนแร่ ระบำปั้นหม้อ ส่วนในภาคอีสานมีการประดิษฐ์ฟ้อนศิลปาชีพขึ้นมาในหลาย ๆ รูปแบบด้วยกัน ฟ้อนศิลปาชีพของอีสานนั้นเน้นให้เห็นถึงอาชีพหลักของชาวอีสานนั้นคือ อาชีพ การทอผ้า ชาวอีสานส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา เพราะฉะนั้น หลังฤดูการเก็บเกี่ยวชาวอีสานว่างเว้นจากการทำนาส่วนใหญ่จะทำอาชีพรอง เช่น การทอผ้า การจักสาน การทอเสื่อ การทำข้าวปั้น (ขนมจีน) ฯลฯ ทำให้มีรายได้เสริมเพิ่มขึ้น

6.1 เชิงข้าวปั้น¹⁷

ความเป็นมา

ข้าวปั้นหรือขนมจีน ชาวอีสาน โดยเฉพาะในจังหวัดมหาสารคามนิยมทำกันในงานบุญ พระเวส หรือบุญมหาชาติ และงานกฐินของทุกๆ ปี จนเรียกกันติดปากของชาวมหาสารคามว่า บุญข้าวปั้น

บุญข้าวปั้นจะมีพิธีการแบ่งออกเป็น 2 วัน วันแรก ชาวบ้านเตรียมอาหาร เช่น ข้าวต้ม ข้าวปั้น พอเวลาประมาณ 4 โมงเย็นมารวมกันที่วัด แล้วมีพิธีแห่พระเวสสังคร และพระอุปัชฌาย์ เข้ามาในเมือง หลังจากนั้นก็มีพิธีเทศน์มาลัยหมื่น มาลัยแสน ชาวบ้านจะ กินเลี้ยงกันอย่างสนุกสนาน

การทำข้าวปั้น มีอุปกรณ์ดังนี้คือ เฝยซึ่งทำด้วยโลหะ กระจอน ถาดหรือบม क्रमมอง ถุงผ้า ตระกร้า ข้าวสารเจ้า ไบตอง บับ มีขั้นตอนการทำคือ นำข้าวสารเจ้าแช่น้ำหมักใน ตระกร้าโดยใช้ไบตองปรงปิดไว้ประมาณ 2-3 วัน นำข้าวที่หมักไว้นั้นยุ่ยเปื่อย จากนั้น นำมาตำโดยใช้क्रमมอง แล้วนำแห้งมาผสมกับน้ำโดยใช้มือชยี้ จากนั้นนำถุงผ้าใส่แบ่งเก็บทิ้งไว้ ในขนาดพอเหมาะ แล้วไปต้มในบับ ประมาณ 15 นาที นำไปบดหรือตำด้วยक्रमมองอีกครั้ง หนึ่งจนกว่าแบ่งจะกลายเป็นเนื้อเดียวกันนำมาวดบนถาดไม้หรือบม ให้มีความเหนียวพอประมาณ

¹⁷ ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ, ศิลปะการฟ้อนภาคอีสาน หน้า 160.

โดยใช้น้ำร้อนและน้ำเย็นผสมลงทีละนิด นวดไปเรื่อยๆ จนได้ที่ แล้วนำไปบีบเป็นเส้นนำเอา
แป้งแห้งใส่ลงไปใต้น้ำเดือด พอแป้งสุกก็จะฟูขึ้นใช้กระชอนตักนำไปใส่ลงในน้ำเย็น เพื่อนำ
ข้าวปั้นที่ได้มาม้วนเป็นใจหรือหัวอีกครั้งหนึ่ง นำไปใส่ไว้ในตระกร้าที่มีใบตองรองไว้

ทางวิทยาลัยครูมหาสารคาม เห็นว่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์ประเพณีของชาวอีสานไว้
ให้รุ่นหลังได้รู้จักขั้นตอนในการทำข้าวปั้นแบบดั้งเดิม อาจารย์ทิวา นวราช จึงได้คิดประดิษฐ์
ชุดเครื่องปั้นขึ้น

เครื่องแต่งกาย

ใช้ผู้แสดงผู้หญิงล้วนนุ่งผ้ามัดหมี่ สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียง

การพ้อน

ได้นำเอากริยาต่างๆ ของการทำข้าวปั้นมาเรียงร้อยเป็นท่าพ้อน เช่น ท่าขยำแป้ง
ท่านวดแป้ง ท่าบีบแป้ง เป็นต้น

7. การพ้อนเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง

ชาวอีสานส่วนใหญ่มีกรำเริง สนุกสนาน เมื่อมีงานบุญ หรือหลังจากการทำงาน
ในชีวิตประจำวัน จะมีการละเล่น ดนตรี การรำและการพ้อน เช่น

7.1 พ้อนโปงลาง

ความเป็นมา

โปงลางเดิมเป็นชื่อของโปงที่แขวนอยู่ที่คอวัว โปงทำด้วยไม้หรือโลหะ ในสมัย
โบราณชาวอีสานเวลาเดินทาง ไปค้าขายต่างแดนโดยใช้บรรทุกสินค้าบนหลังวัว ยกเว้นวัวที่ใช้
นำหน้าขบวนจะผูกโปงลางไว้ตรงคอของวัว เวลาเดินจะเอียงซ้ายที่ขวาที่สลับกันไป ทำให้เกิด
เสียงดัง ซึ่งเป็นสัญญาณบอกให้ทราบว่าหัวหน้าขบวนอยู่ที่ใด และกำลังมุ่งหน้าไปทางไหนเพื่อ
ป้องกันมิให้หลงทาง โปงลางที่ใช้เป็นดนตรีปัจจุบันนี้พบส่วนมากที่จังหวัดกาฬสินธุ์เช่น บ้านนาจาน
บ้านหนองสอ อำเภอเมือง จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งเรียกว่า "ขอลอ" หรือ "เกาะลอ" และยังมีเพลง
สำหรับเด็กในจังหวัดกาฬสินธุ์ที่กล่าวถึงขอลอว่า "หัวโปก กระโหลกแขวนคอ ตีขอลอดังไป
หม่อมๆ แต่คำว่า "ขอลอ" นี้ไม่ค่อยไพเราะ เมื่อมีคนเสนอชื่อ "โปงลาง" แทน "ขอลอ"
คนส่วนมากจึงนิยมเรียกเครื่องดนตรีชนิดนี้ว่า "โปงลาง" ไม้ที่ทำโปงลางนิยมใช้กันอยู่ 2 ชนิด
คือ ไม้มะหาดซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็ง โปงลางสามารถเล่นเป็นลายต่างๆ การพ้อนโปงลางจึงเป็น
การพ้อนประกอบลายโปงลาง เช่น ลายลมพัดพร้าว ลายช้างขึ้นภู ลายแม่ช้างล้อมลูก
ลายนกไชยบินข้ามทุ่ง ลายแมงกูดอมดอก ลายกาเต้นก๊อน เป็นต้น

เครื่องแต่งกาย

ใช้ผู้แสดงหญิงล้วนสวมเสื้อแขนกระบอกสีพื้น นุ่งผ้ามัดหมี่ ห่มผ้าสไบเฉียงบ่า ผ้าผูกเอว ผมเกล้ามวยทัดดอกไม้

การพ้อน

มีการพ้อน 2 แนวคือแนวหนึ่งแสดงการทำโปงกลางตั้งแต่ตัดไม้ เหลาไม้ จนเป็นรูปร่างของ โปงกลาง และอีกแนวหนึ่งเป็นการพ้อนเพื่อความสนุกสนานหลังจากทำงานหนักหรือระหว่างการทำงานเพื่อเป็นการสังสรรค์ในกลุ่มหนุ่มสาว

เซ็งกูป

ความเป็นมา

กูปชาวอีสานแปลว่าหมวกหรืองอบ เซ็งกูปเป็นชุดการแสดงที่ได้นำลีลาชีวิตของชาวอีสานพื้นบ้านมาแสดงในรูปลักษณะที่แปลกตาไปจากชุดอื่นๆ โดยทางวิทยาลัยครุศาสตร์มหาสารคามได้ดัดแปลงสภาพชีวิตพื้นบ้านอีสานซึ่งในฤดูฝนชาวบ้านจะดำนา พอตกค้ำอาจจะมีฝนรินๆ ชาวอีสานก็จะเตรียมอุปกรณ์ออกไปจับกูป โดยถือตะเกียงที่ทำจากกระบอกไม้ไผ่และไม้สำหรับตีกูป การพ้อนชุด "เซ็งกูป" นี้จึงได้นำลีลาขั้นตอนของการออกไปจับกูปมาประยุกต์เป็นชุดพ้อนขึ้นอย่างงดงามแปลกตา

เครื่องแต่งกาย

ฝ่ายหญิงสวมชุดพื้นเมืองอีสาน โดยสวมเสื้อแขนกระบอกสีด้า นุ่งผ้าชั้นพื้นเมือง สวมหมวกงอบ ฝ่ายชายนุ่งกางเกงขาก๊วยสั้น สวมเสื้อม่อฮ่อม มือถือตะเกียงและไม้ตีกูป

อุปกรณ์สำหรับการแสดง

หมวกงอบ ตะเกียงกระบอกไม้ไผ่ ไม้สำหรับตีกูป

การพ้อน

เป็นการพ้อนที่มีกูปหรือหมวกเป็นอุปกรณ์สำคัญ ถือไปมาบ้างด้วยท่าต่างๆ หรือสวมศีรษะบ้าง

หมากกับแก๊บ

ความเป็นมา

การละเล่นสนุกสนานรื่นเริง เพื่อความบันเทิงและพักผ่อนหย่อนใจของชาวอีสาน มีหลายประเภทที่นิยมกันมากคือ หมอลำ ในขณะที่หมอลำ หมอแคน เป็นศิลปะการแสดงที่เรียกได้ว่าเป็นสัญลักษณ์เด่นของชาวอีสานนั้นยังมีการละเล่นอีกอย่างหนึ่งที่เป็นที่รู้จักดีของชาวอีสานในอดีต ก็คือ หมากกับแก๊บ(กรับ) ถึงแม้จะไม่ขึ้นหน้าขึ้นตา เหมือนหมอลำ หมอแคน แต่หมาก

กับกับก็มีบทบาทต่อชีวิตและสังคมของคนอีสานในฐานะการละเล่นที่ได้ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงใจแก่ชาวอีสานมาเนิ่นนาน ควรแก่การศึกษาค้นคว้า เพื่อเป็นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ ได้เข้าใจ ตลอดจนศึกษาค้นคว้าต่อไป เพราะหมากกับกับเป็นการละเล่นที่หาได้ยาก

หมากกับกับ เป็นการละเล่นที่เก่าแก่โบราณจนไม่มีประวัติความเป็นมาที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เช่นเดียวกับการละเล่นอื่นๆ ในภาคอีสาน คือ หมอลำ แคน พิณ (ซุง) โหวด หิน ฯลฯ เท่าที่สอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหลายๆ จังหวัดก็ให้ปากคำตรงกันว่า หมากกับกับมีปรากฏให้เห็นบ่อยๆ ตามงานมงคลต่างๆ เช่น งานกินตอง (แต่งงาน) บุญกฐิน บุญผะเหวด (เทศน์มหาชาติ) และงานสงกรานต์ เป็นต้น โดยเฉพาะงานสงกรานต์นั้น พบเห็นได้บ่อยที่สุด หมากกับกับจะทำให้งานนั้นๆ มีชีวิตชีวาและสนุกสนานยิ่งขึ้น เพราะหมากกับกับไม่ใช่การแสดงที่เป็นอาชีพเหมือนหมอลำหรือดนตรีลูกทุ่ง เป็นการละเล่นสนุกสนานที่มีอยู่ทั่วไป ถ้างานไหนต้องการความบันเทิงที่เป็นกันเองไม่ต้องมีการว่าจ้าง แต่มีการเล่นหมากกับกับกันอย่างครึกครื้นในรูปแบบต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

1. หมากกับกับ คือ การเล่นที่หมอลำตีกับกับให้จังหวะประกอบการลำด้วยตนเอง โดยไม่ต้องมีแคนประกอบ ซึ่งเป็นความสามารถเฉพาะตัวที่ฝึกหัดยากมีผู้เรียกขานกันด้วยความยกย่องว่า "หมอลำอัจฉริยะ" มีผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดการตีหมากกับกับจากหมอลำอัจฉริยะที่เคยพบ 2 ท่าน คือ

1.1 นายแหว ภาวะลี อายุ 64 ปี บ้านหัวหนอง หมู่ที่ 4 ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

1.2 นายชาย จันทรเหม อายุ 63 ปี บ้านหนองกุง ต.นาโพธิ์ อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

2. หมอลำแมงตบเต่า คือการแสดงของวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน ซึ่งมีพิณ แคน ซอ กลองแสง (ฉาบเล็ก) และหมากกับกับ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบจังหวะที่ผู้แสดงสามารถนำมาชยับตีหน้าวงทำให้โดดเด่นกว่าเครื่องดนตรีชนิดอื่นๆ ของวง ผู้ตีหมากกับกับจะพ้องกับกับนำหน้าตามด้วยคู่พ้องชาย-หญิง 2-3 คู่ ปิดท้ายด้วย พิณ แคน ซอ กลอง และแสง นอกจากนี้จะมีผู้ลำทำนองแมงตบเต่าเป็นกลอนสั้นๆ เช่น

สระเอา

- เอ้า เอ้า เอ้า เอ้า เอ้า เอ้า เอ้า

แมงตบเต่าออกลูกทางหลัง

เป็นตาซังตั้งแต่แมงตบเต่า

สระอینگ

- ตึง ลึง ตึง ลึง ตึง ลึง ตึง
- ลึงตกล่างหางชั้นกึ่งตึง

สระอง

- ตึง ลง ตึง ลง ตึง ลง ตึง
- ลงไปท่งจับหอยจับปู
- จับได้แล้วคอนโก้คอนโก้ง

3. หมากก๊ับก๊ับ เป็นพัฒนาการขั้นล่าสุดของก๊ับก๊ับ ที่เล่นอยู่ในปัจจุบันพบเห็นได้น้อยที่สุด โดยจะแสดงแทรกก่อนการเล่นหมอลำบ้าง แสดงการตีกับก๊ับอย่างโลดโผนประกอบการบรรเลงของดนตรีชาวบ้าน ในจังหวัดลำพูนบ้าง จากการค้นคว้าของวิทยาลัยนาฏศิลป์-ร้อยเอ็ด เพื่อนำไปแสดงในงานแม่ฟ้าหลวงที่ไร่แม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ร่วมกับนักศึกษาและครู-อาจารย์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ได้ทำให้รู้จักคุ้นเคยกับหมอก๊ับก๊ับชาวบ้านหลายคน เช่น

3.1 นายกาญจน มันทะลา อายุ 34 ปี แห่งวงหมอลำเพลินคณะเพชรบ้านแพง อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม

3.2 นายมูล วิลาจันทร์ อายุ 42 ปี จากวงก๊ับก๊ับ บ้านหนองบัว อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด

3.3 นายชาย จันทร์เหม บ้านหนองกง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

แต่ละท่านชำนาญในการเล่นการตีกับก๊ับไม้สั้นบ้าง ไม้ยาวบ้าง ตามความถนัดของแต่ละคน แต่ทว่า คนที่กล่าวมานี้ ไม่สามารถร้องหมอลำในขณะที่ตีกับก๊ับได้ ที่เรียกว่า "ก๊ับก๊ับ" นี้ ได้มีหมอก๊ับก๊ับอาวุโสอีกท่านหนึ่ง คือ พ่อใหญ่เตี้ย บ้านสังข์สงยาง อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด ให้ความเห็นว่าน่าจะใช้เรียกก๊ับก๊ับที่เป็นไม้สั้นเท่านั้น ส่วนไม้ยาวน่าจะเรียกว่า "ก๊ับเต้อ" มากกว่า ("เต้อ" แปลว่า ง้างออกและหุบเข้าแบบที่เรียกว่า พะงาบๆ)

จากลักษณะการเล่นก๊ับก๊ับ ทั้ง 3 ชนิด ดังกล่าวข้างต้น วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด จึงได้รวบรวมการแสดงก๊ับก๊ับจากชาวบ้าน ซึ่งมีการลำประกอบ ผนวกการเล่นก๊ับก๊ับในปัจจุบัน ซึ่งเน้นในเรื่องท่าทางโลดโผน ให้เป็นการแสดงชุดใหม่ที่มีทั้งหมอลำก๊ับก๊ับหรือหมอลำอัศจรรย์ผสมกลมกลืนกับวงดนตรีแม่ดัดเต่าและทำฟ้อนลำเพลินของฝ่ายหญิง เพราะมีความเห็นร่วมกันว่าการนำการเล่นก๊ับก๊ับมารวมไว้ในลักษณะ เป็นชุดการแสดง น่าจะช่วยให้ก๊ับก๊ับมีอายุยืนยาว เพราะสามารถถ่ายทอดได้กว้างขวางและจะได้นำเสนอเป็นผลงานการแสดงที่ประติ�ฐ์ขึ้นใหม่

เนื่องในงานดนตรีนาฏศิลป์สัปดาห์ ที่จังหวัดสุโขทัยในปี พ.ศ. 2534

เครื่องแต่งกาย

ผู้แสดงเป็นชายล้วน นุ่งผ้าหยักครึ่ง มีผ้าคาดเอว เปลือยอก เขียนลายสัก และ
ผ้าโพกศีรษะ

การฟ้อน

การแสดงชุดนี้เป็นการประมวลท่าฟ้อนการเล่นกับแก้วมารวมเข้าไว้ด้วยกัน โดย
ไม่ทิ้งรูปแบบของอดีต เมื่อชาวอีสานดูก็รู้ว่าถ่ายทอดมาจากหมอลำกับแก้วหรือหมอลำอัครรรย
และหมอลำแมงตับเต่า ซึ่งจะมีท่าโลดโผนต่างๆ เช่น ท่าลอยปลากะเต็ด ท่าดาวลอย เป็นต้น
อันเป็นการแสดงความสามารถเฉพาะตัวของผู้แสดง (ศึกษาลักษณะท่าฟ้อนได้ในบทที่ 6)

8. การฟ้อนประกอบกลอนลำแม่ท้อसान*

ความเป็นมา

ในปี พ.ศ. 2522 วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ได้จัดตั้งขึ้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด เปิดทำ
การเรียนการสอนด้านวิชาสามัญ และดนตรีนาฏศิลป์ทั้งที่เป็นของราชสำนักและพื้นบ้านพื้นเมือง
โดยเฉพาะศิลปะพื้นบ้านอีสานได้เชิญหมอลำจิวรรณ ดำเนิน มาสอนหมอลำ อาจารย์ทองคำ
ไทยกล้า สอนเป่าแคน อาจารย์ทรงศักดิ์ ประทุมสิทธิ์ สอนโปงลาง พิณ และอาจารย์ทองจันทร์
สังฆมณี เป็นผู้สอนการฟ้อนใน ปี พ.ศ. 2523 นายชวลิต มณีรัตน์ ในขณะที่ดำรงตำแหน่ง
ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด มีความเห็นว่า ท่าฟ้อนของคนอีสานนั้นล้วนมีที่มาจากสิ่ง
ต่างๆ เช่น

1. มาจากการเคลื่อนไหวอริยาบทของสัตว์ เช่น ท่าเสือกออกเหล่า ท่าเต่าลงหนอง
ทำยุงรำแพน เป็นต้น
2. มาจากธรรมชาติ เช่น ท่าลมพัดพร้าว
3. มาจากวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง พระลักษมณ์-พระราม เช่น ท่าศกัณฐ์โลมนาง
ท่าหนุมานถวายแหวน

จึงควรนำท่าฟ้อนเหล่านี้มาผนวกเข้าด้วยกัน แล้วจัดทำเป็นท่าแม่ท้อแบบ
มาตรฐานของอีสาน เพื่อใช้ในการเรียนการสอนด้านนาฏศิลป์พื้นเมือง และจะได้นำออกแสดง

*ในเรื่องการใช้ชื่อ "แม่ท้อसान" นี้ อาจารย์พรชัย ศรีสารคาม ให้ความเห็นว่
ควรจะใช้ชื่อว่า ท่าฟ้อนของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน เนื่องจากคำว่าแม่ท้อसानนั้น เกรงว่าจะ
ซ้ำกับชื่อ รำแม่ท้อของภาคกลาง แต่ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่าแม่ท้อसान ด้วยเหตุที่เป็นคำ
ที่ใช้เรียกมาตั้งแต่มีการรวบรวมท่าต่างๆ อย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี 2523

ในงานเผาเทียนเล่นไฟที่จังหวัดสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. 2525 จึงได้มอบหมายให้อาจารย์ฉวีวรรณ ดำเนิน (พันธุ์) นายจิรพล เพชรสม ผู้ช่วยผู้อำนวยการและคณะครูศิลปะพื้นเมืองไปดำเนินการศึกษาค้นคว้าและเก็บข้อมูลทำพื่อนอีสานจากหมอลำที่มีชื่อเสียงหลายๆ ท่าน เช่น หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำเปลี่ยน วิมลสุข หมอลำจันทร์เพ็ญ นิตะอินทร์ หมอลำสุบรรณ พะละสุรีย์ และหมอลำชาลี ดำเนิน ผู้เป็นบิดาของอาจารย์ฉวีวรรณ ดำเนิน นอกจากนั้นยังได้ศึกษาทำพื่อนลำผไท้อีกด้วย แล้วจึงได้นำมารวบรวมเรียบเรียงทำพื่อนแล้วแต่งเป็นกลอนลำให้มีสัมผัสระหว่างกลอน ซึ่งในขณะนั้นสามารถรวบรวมได้ 48 ท่า และแต่งกลอนลำเสร็จจสมบูรณ์ในเดือน เมษายน 2525 นำออกแสดงเผยแพร่เป็นครั้งแรกในงานเผาเทียนเล่นไฟที่จังหวัดสุโขทัย ในปี พ.ศ. 2525

หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน¹⁸ ได้กล่าวถึงที่มาของทำพื่อนแม่บทอีสานว่า ได้รับการถ่ายทอดจาก หมอลำชาลี ดำเนิน ผู้เป็นบิดา นอกจากนั้นก็ได้จากหมอลำอาวุโสที่มีชื่อเสียงซึ่งมีทำพื่อนสวยงามและแปลกตา จึงได้นำมารวบรวมกับทำพื่อนที่หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน มีอยู่แล้ว เขียนลำดับกลอนลำแม่บทอีสานขึ้นมาเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนและการแสดง ซึ่งแต่ละท่าที่ได้รวบรวมมานั้น ได้จากหมอลำที่มีชื่อเสียงดังนี้

1. ได้จากหมอลำชาลี ดำเนิน ผู้เป็นบิดาถ่ายทอดให้ ทั้งหมด 19 ท่า ได้แก่

- ทำหยิกไหล่ลายมวย	- ทำลำเพลิน
- ทำตีกลองกินเหล้า	- ทำหงส์บินเวิน
- ทำดาข่าตึงัว	- ทำคนเมาเหล้า
- ทำอีแหลวบินเซ็นเอาไก่น้อย	- ทำอีเกี้ยวจับไม้
- ทำสาวน้อยประแป้ง	- ทำดำข้าว
- ทำเต่าลงหนอง	- ทำกาเต็นก้อน
- ทำเสื่อออกเหล้า	- ทำพื่อนอุ่มโนราห์
- ทำตุ่นเข้าฮู้	- ทำข้างซุงวง
- ทำเกี้ยวข้าวโนนา	- ทำข้างเทียมแม่
- ทำพื่อนเกี้ยวฮู้	
2. ได้จากหมอลำเปลี่ยน วิมลสุข ประมาณ 10 ท่า ได้แก่

- ทำพรหมสี่หน้า	- ทำผู้เฒ่านั่งฟังธรรม
- ทำทศกัณฐ์โลมนาง	- ทำนับเงินตรา

¹⁸ สัมภาษณ์, ฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติ 2536, 12 เมษายน 2538.

- ทำควายเถิกใหญ่เล่นเข้าชนกัน
  - ทำนกเจ้าบินวน
  - ทำลั๊กลุ่ม
  - ทำไถนา
  - ทำกวยจับอู๋
  - ทำหนุมานถวายเป็นแหวน
3. ได้จากหมอลำเคน ดาเหลา ประมาณ 8 ท่า ได้แก่
- ทำแอ้งหย่อนซา
  - ทำกาตากปีก
  - ทำหลีกแม่เมีย
  - ทำปู้สิงหลาน
  - ทำลิ่งหลอกเจ้า
  - ทำลายมวย
  - ทำผู้เฒ่านั่งผิงไฟ
  - ทำแซ่แก้วหาง
4. ได้จากหมอลำจันทร์เพ็ญ นิตะอินทร์ ประมาณ 4 ท่า ได้แก่
- ทำพายเรือสว่าง
  - ทำคนเข็นฝ้าย
  - ทำพวยรำแพน
  - ทำงมปลาในน้ำ
5. ได้จากหมอลำสุบรรณ พะละสุรย์ ประมาณ 6 ท่า ได้แก่
- ทำลมพัดพร้าว
  - ทำสาวลงทุ่ง
  - ทำสาวแม่อ้างลงทุ่งถือหวี
  - ทำคนซาแหียง
  - ทำกินรีชมดอก
  - ทำนิภกถวยครู
6. ได้จากหมอลำผีฟ้าในพิธีกรรม ประมาณ 1 ท่าคือ ทำเลี้ยงผีให้

การพ้อนแม่ท้อसानั้น จะใช้พ้อนเดี่ยวหรือพ้อนคู่ชายหญิงก็ได้ เนื่องจากมีลักษณะท่าเหมือนกันทั้งชายหญิงยกเว้นท่าทศกัณฐ์โลมนางซึ่งถ้าแสดงคนเดียวอาจทำท่าของผู้ชายหรือผู้หญิงได้ นอกจากนั้น โอกาสที่ใช้ทำพ้อนแม่ท้อसानั้นมีหลายประการคือ

1. ในการแสดงหมอลำกลอนบนเวที จะใช้ทำพ้อนแสดงไม่ครบทั้ง 48 ท่า เพราะใช้เวลานาน อาจเลือกทำใช้แสดงประมาณ 8-12 ท่า โดยเลือกท่าที่ดูสวยงาม และท่าที่ตลกขบขันบ้าง เช่น ท่าเต่าลงหนอง เป็นต้น

2. ในการสาธิตทำพ้อนอีสาน เมื่อได้รับเชิญให้ไปสาธิตทำแม่ท้อसान อาจแสดงครบทั้ง 48 ท่า หรือประมาณ 20 ท่า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเวลาที่กำหนด โดยส่วนใหญ่เลือกทำในลำดับแรก ๆ ตั้งแต่ท่าที่ 1 ถึง 20 เพื่อสะดวกในการลำ หรืออธิบายชื่อท่าแก่ผู้สนใจ และส่วนใหญ่จะสาธิตทำพ้อนแต่เพียงผู้เดียว

3. ในการแสดงของวิทยาลัยฯ หากจะคิดประดิษฐ์การแสดงชุดใหม่ ๆ มักจะยึดท่าพ้อนแม่ท้อसानเป็นหลักในการประดิษฐ์ท่า เช่น พ้อนเตี้ยเกี้ยว ประดิษฐ์ขึ้น พ.ศ. 2537 มีท่าพ้อนแม่ท้อसानปรากฏอยู่มากมาย เช่น ท่าพ้อนเกี้ยวขู้ ท่าหลีกแม่เมีย ท่าลมพัดพร้าว ท่ากินรีชมดอก เป็นต้น

4. ในการแสดงของวิทยาลัยฯ เมื่อต้องการนำชุดฟ้อนแม่บทอีสานไปแสดง ส่วนใหญ่แสดงโดยนักศึกษาชายหญิง ประมาณ 2-3 คู่ แล้วแต่ขนาดของเวที และในบางครั้งอาจแสดงเพียงแค่ 10 ท่า เพราะใช้เวลานานเกินไป เนื่องจากเนื้อหาการฟ้อนค่อนข้างจะเป็นวิชาการ อาจทำให้คนดูทั่วไปเบื่อหน่าย ดังนั้น ชุดฟ้อนแม่บทอีสาน จึงไม่ค่อยได้นำออกแสดงเพื่อความสนุกสนาน แต่ใช้เป็นการเผยแพร่ความรู้ เรื่องท่าฟ้อนอีสานเป็นส่วนใหญ่ ลำดับต่อไปใคร่ขอยกตัวอย่างกลอนลำฟ้อนแม่บทอีสาน ของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน ดังนี้

กลอนลำแม่บทอีสาน

โดยหมอลำจิววรรณ ดำเนิน

" แม่จ๋าอนายจ้าวหะฟังเดื่อท่านทุกท่านที่ร่อนฟ้าง บางทีกลอนบ่จั่งช็อกเป็นลายฟ้อน ทั้งโยะย่อนตามกลอนแอ่นฟังเสียงแคนจ่างๆ ยอขึ้นยกมือ ทำหนึ่งนั้นชื่อพระนารายณ์ ยกแขกสีกายๆ ออกพรหมสี่หน้า ท่านเฝ้าเอนี่ว่าทศกัณฐ์ โลม นางน้องมณโฑ เหวอบาง ได้ลูปไหล่นี้ทำใหม่ ย่างไปย่างมาฮอดบ่หนีไกลป่าเฝ้าเอนี่ข้างเทียมแห่ม ยกมือขึ้นแก้แต่ทำข้างชูงวง คือจั่งเอามือควงข้างพุ่นข้างพี ทำทรงนี้เอียงกายโยะย่อนเอนี่ว่ากาเต็นกอนเทิงย่อนบ่เซา เข้าท่านยัดไหล่ลายมวยมีเทิงนวยเทิงแข็งคู่กันไปพร้อม ไผ่กียอมจั่งว่านอเอาแล้ว มวยไทยออกท่าชนมตีผู้ให้ลายตั้งท่ามวย กวยชาซ้ายชัดปายทางหลัง บ่มีกล้วยเกรงหยิงท่ารำแวนนี้ ฟังทางนี้ยังมีอีกใหม่ ท่ามวยไทยกะแล้วผิตยั้งแอ้งหย่อนชา ทำต่อมาเฝ้าเอนี่กาดากปัก ฟ้อนจั่งซี้เอนี่หลักแห่มเมียให้ลูกเขยไปแห่นเอาไม้แห่ไปนำ ซ่อยซีไปฟังลำขอทางไปแห่น คอยท่าฟังเดื่อแหล่ลมพัด ตีนภูเสียงมันดังวูๆ เอนี่ลมพัดพร้าว หนาวๆ เอนี่คือเสื่อออกเหล่า ฟ้อนจั่งซี้ท่าเต่าลงหนอง ฟ้อนจั่งซี้ตีกลองกินเหล่า เทิงเมมาเทิงฟ้อนนำกันเดินหมวน ดังทวนๆ แห่บุญบั้งไฟ ฟ้อนกะฟ้อนบ่ไกลเฝ้าเอนี่คนชาแย่ง ยกมือขึ้นแบ่งแข่งต่ายาตีงัว เดินเป็นตาหยากหัวตาช้อออกท่า ฟังชีว่าทำใหม่ ยังมีจัดซิบตียังมีท่าใหม่ ท่านควายเถิกใหญ่แล่นเข้าชนกัน เทิงคิกเทิงตันหลังชดหลังแก่ง ท่านี่สาวลงท่งแกว่งแขนนวนายาต หลดเทิงเอียงเทิงอายบัตผู้สาวลงท่ง ถ้าเอ็ดหลังก่งๆ เกี้ยวข้าวในนาคือกับคนงมปลาหลังชดหลังก่ง

ลำกลอนฟ้อนยังมีอีกต่อ คอยท่าฟังเดื่อท่าต้นเข้าฮู้ ทำต่อมาเอนี่พิภกทวยครู เอ็ดมือแวนนี้ มีลายฟ้อนหลายอันฟ้อนคู่ เอนี่ว่าเกี้ยวชู้วนอ้อมใส่กัน ทำฟ้อนนั้นออกท่าวางแขน เอนี่ว่ายุงลำแพนแอนี่แขนเลยฟ้อน เทิงโยะย่อนคือแหล่ลวบินเหวิน เข้าเอนี่ว่าแหล่เขินเอาไก่อ้น้อย สอยได้เหวินหนี ฟ้อนจั่งซี้ท่าทำสวยๆ ทำทรงสีนวยๆ เอนี่สาวปะแบ็ง เถิงยามแล้งเขาว่าลำ เลียงช่วง คือจั่งคนป่องบ้ำาเดินหน้าย่างไว ลำเลียงได้ลงช่วงเป็นฝูง เกินสนุกนอลุงท่าลำแวนนี้ มีเสียงพร้อมคือพายเฮือสว่างยามน้ำลวงหน้าเตือนสิบสองฟังเสียงฉาบเสียงกลองดังมา

แปดแป่ง ฟังซิแบ่งท่าฟ้อนออกไป เอ็ดมือสี่ไวๆ ฟ้อนกวยจับอู่ ฟ้อนจั้งซีฟ้อนบูสิงหลาน เป็นนำ
 สงสารเทิงฮิกเทิงฮ้อน ฟังเบ็งก่อนท่าผู้เผ่าฟงธรรม ปากกะจ่มไปน้ามมุ่มมุ่มมับ พอปานว่าเผิน
 นับผิด แต่หลังตา ท่าต่อมาฟ้อนหมดล้าคู่ไปฮอดหมดล้าหมู่ เอ็นว่าล้าเพลินนุ่งกระโปรงเขินๆ
 เทิงล้าเทิงเต้น เห็นไหมท่าล้าเพลินออกท่ายกขา ซึ้นท่านี้กระดกซ้ายและขวา มือไขว่คว้ายก
 อยู่เทิงบน เขาเอ็นหงส์บินเวินเทิงฟ้า หลังตาฟ้อนเดินสามถอยสี่ตันแมน ฟ้อนท้านีเมาเหล้า
 บ่ช่วงเขา ท้านี้เจ้าผู้เผ่านั่งผิงไฟ ฮอดบ่หนีไปไกลแล้วยกมือซึ้นผ่าง ยกมือซึ้นแล้วกะย่าง
 ถอยไปถอยมา เทิงเล่นหูเล่นตา เขาเอ็นลิ่งหลอกเจ้าเทิงเขาว่าเขารำล้ากลุ่มฮอดบ่มี
 จุ่มล้ากลุ่มหาปลา ท่าต่อมาเขาเอ็นเกียจับไม้ได้ฮ่อมมากเล็บแมว เทิงเขาเทิงแอสักการัน
 ตำข้าว ยามคอนเจ้าสักการันเหยียบย่ำ ท่าเอ็ดหัวดำกันซึ้นสูงๆ ท้านี้เต๋อลุงมปลาในน้ำ
 ยามมได้หักคอเออมายัดใส่ช่องอยู่หนองน้ำท่งนา รำท้านั้นกระจวนตามันเหลียวหาปลา
 ท่งนาหนองม่อง ท้านี้นวนนางน้องกินริชมดอก ออกมาชมเที่ยวเล่นดอกไม้กลิ่นหอม พร้อม
 ว่าแล้วท่าใหม่ยังมีน้คนเขินใหม่แกวง ไกวทางนี้ หรือเขินฝ้ายเต๋อหงายละช่องพวกผู้สาว
 ซ้ำน้อยคอยท่าผู้บ่าวมา ท้านี้สาวแม่ฮ้างลงท่งถื่อหวิง เก็บหอยเก็บปู ฮ้องหาเอากุ้งจับหวิง
 ได้เออลงไปแกวง ดักข้างขวาข้างซ้ายหากุ้งอยู่หนองท้านี้เต๋อพี่น้องคือฮ้องไถนา นีคือทิดสา
 ไถนาหนองม่อง ทั้งฮ้องทั้งฮ้องเชือกก็ฟาดไปน้ำ ปากก็จ่มพิมฟ้าเพราะลุงสาเอาเหน้อย
 ล้าบ่เมื่อยนี้คือจ้อลายมวย แล้วก็ยกมือซึ้นถวยเวทีสี่ข้าง ท่าเอ็ดมือท่าต่างๆ นีคือนับเงินตรา
 ให้ผู้ฟังบาทหนึ่ง ผู้รับบาทหนึ่ง ให้หม้อแคนบาทหนึ่ง ท่ากัจกัจจิ่งคือหนุมาน ทั้งหมอบ
 ทั้งคลานยอแหวนถวยให้ เห็นหรือไม่หนุมานถวยแหวนล้าฟ้อนแบบใหม่ ได้เรียงไล่ท่าฟ้อน
 คือแซ่แก่งหาง ฮอดบ่ได้หยับหยางไปไล่ แก่งหางไปมาท่าล้าแวนนี้มีลายฟ้อนมโนราห์ฟ้อนหมู่
 แต่นางอยู่บ่ได้บินเจ้ายเหวินหนี ฟ้อนท้านี้ท่าล้ามโนราห์ พรรณาเป็นตอนบ่อนพองฟังได้ เห็น
 หรือไม่รำมีหลายท่า ความเป็นมาจั้งซีว่าไว้ฮ้อยหลง "

จากตัวอย่างกลอนลำแม่บทอีสานของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน จะเห็นว่ามิชื่อท่า
 เรียกกำกับทั้ง 48 ท่าเรียงลำดับดังนี้

1. ท่าพรหมสี่หน้า
2. ท่าทศกัณฐ์โลม นาง
3. ท่าช้างเทียมแม่
4. ท่าช้างชูงวง
5. ท่ากาเต้นก่อน
6. ท่าหยิกไหล่ลายมวย
7. ท่าแอ้งหย่อนชา

8. ทำกาตากบปีก
9. ทำหลักแม่เมีย
10. ทำลมพัดพร้าว
11. ทำเสื่อออกเหล่า
12. ทำเต่าลงหนอง
13. ทำตีกลองกินเหล้า
14. ทำคนซาเหยง
15. ทำตาชำตังว
16. ทำควายเถิกใหญ่เล่นเข้าชนกัน
17. ทำสาวลงทุ่ง
18. ทำเกี่ยวข้าวในนา
19. ทำตุนเข้ายุ
20. ทำพิเภกถวายครู
21. ทำพ็อนเกี่ยวขู้
22. ทำยุงรำแพน
23. ทำอีเหลวบินเขินเอาไก่อ้อย
24. ทำสาวน้อยประแป้ง
25. ทำเลี้ยงผีให้
26. ทำพายเยื่อสว่าง
27. ทำกวยจับอู
28. ทำปู่สิงหลาน
29. ทำผู้เฒ่าฟังธรรม
30. ทำลำเพลิน
31. ทำหงส์บินเวิน
32. ทำคนเมาเหล้า
33. ทำผู้เฒ่านั่งฉิงไฟ
34. ทำสิงหลอกเจ้า
35. ทำลั๊กส้ม
36. ทำอีเกียจับไม้
37. ทำดำข้าว
38. ทำงมปลาในน้ำ

39. ทำนกเจ้าบินวน
40. ทำกินรีชมดอก
41. ทำคนเข็นฝ้าย
42. ทำแม่อ้างลงทุ่งถือหวี
43. ทำไถนา
44. ทำลายมวย
45. ทำนับเงินตรา
46. ทำหนุมาณถวายแหวน
47. ทำแซ่แกว่งหาง
48. ทำพ่อนอุ้มโนราห์

จากการศึกษากลอนลำแม่บทอีสานของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ผู้วิจัยเห็นว่าควรแต่งกลอนลำโดยจัดกลุ่มหรือหมวดหมู่ของท่า ให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เช่น กลุ่มท่าเลียนแบบสัตว์ปีก สัตว์บก สัตว์น้ำ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกแก่ผู้สนใจศึกษาและค้นคว้า เรื่องราวของศิลปะการพ่อนในโอกาสต่อไป

ในทำยบทนี้เพื่อสรุปได้ว่าการพ่อนอีสานน่าจะเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ของท้องถิ่นที่มีพื้นมาจาก 2 ทาง คือการพ่อนในพิธีกรรม เช่นพ่อนในลำผีฟ้า และการพ่อนในพิธีเซิ้งบั้งไฟ การพ่อนในลำผีฟ้า เป็นการพ่อนเพื่ออัญเชิญผีฟ้ามาเข้าทรงผู้พ่อน การพ่อนจึงมีลักษณะเหมือนอาการคนที่ครึ่งหลับครึ่งตื่น ส่วนการพ่อนในเซิ้งบั้งไฟเป็นการพ่อนเพื่อขอฝนจากผีแถนแต่มุ่งเน้นสนุกสนานรื่นเริง ท่าพ่อนในลำผีฟ้าสังเกตได้ว่าเป็นการพ่อนแบบตลกตบทรัพย์ของชุมชนโบราณที่ใช้พ่อนเป็นเครื่องมือสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนการพ่อนในชบวนแห่บั้งไฟเป็นการจัดรูปชบวนที่มีแบบแผน มีการกำหนดท่าทางและมีการตั้งชบวนและแปรแถวเพื่อให้เกิดความงามและความตระการตาอันน่าจะเป็นวิวัฒนาการจากการลำผีฟ้า นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการพ่อนอยู่ทั่วไปในการแสดงหมอลำ และเมื่อพิจารณาจากวิวัฒนาการของหมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน และหมอลำประยุกต์ตามลำดับพบว่า การพ่อนในหมอลำเหล่านั้น มีการเพิ่มขึ้นในจำนวนท่าที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน และมีความหลากหลายของการออกลดตลาเฉพาะตัวของผู้พ่อนเป็นลำดับ ในระยะหลังๆ นี้การพ่อนในการแสดงหมอลำได้รับอิทธิพลจากการเดินของทางเครื่องวงดนตรีลูกทุ่งอย่างเห็นได้ชัด เช่นการเดินหมู่ประกอบการลำของดารา การพ่อนของอีสานนอกจากจะเป็นหน้าที่ของประชาชนทั่วไปในการอนุรักษ์และสืบทอดแล้วยังพบว่าสถาบันการศึกษาทางนาฏศิลป์ ซึ่งวิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันราชภัฏในอีสาน

ก็มีบทบาทสำคัญในการนำเอาการฟ้อนอีสานของชาวบ้านมาปรับปรุงให้สวยงามเหมาะสำหรับการแสดงบนเวทีการปรับปรุงนี้กระทำโดย อาจารย์ ซึ่งส่วนใหญ่มีพื้นความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ไทยจากภาคกลาง จึงทำให้การฟ้อนอีสานซึ่งประดิษฐ์โดยสถาบันเหล่านี้มีอิทธิพลของท่าทางและการแปรชบวนของนาฏศิลป์จากภาคกลางอยู่ด้วย การแสดงของสถาบันเหล่านี้อาจแบ่งได้เป็นสองแนวคือ แนวปรับปรุงจากชุดดั้งเดิมของชาวบ้าน และชุดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ชุดที่ปรับปรุงจากของเดิม เช่น ดั่งหวาย สิ้นทอน กีบแก็บ ส่วนชุดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ได้แก่ ดั่งครก-ดั่งสาก เข็งกูป ระเบ้าจำปาศรี สถาบันเหล่านี้ยังคงประดิษฐ์ฟ้อนอีสานชุดต่างๆ ในโอกาสต่อไป ซึ่งจะทำให้ฟ้อนอีสานพัฒนาต่อไปไม่หยุดยั้ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย